

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER:

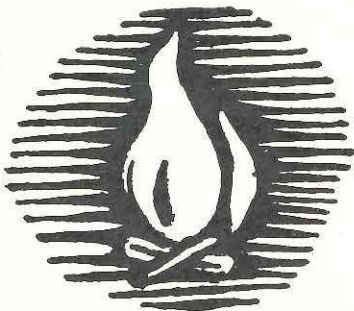
- Arkivarien fil. dr *Holger Wichman*, Stockholm:
Landshövding Örnköld och den jämtländska
linhanteringen 1
Der Landeshauptman Örnköld und die Flachs-
bereitung in Jämtland 15
Fil. dr *Sven Ljung*, Stockholm: Till frågan om
den svenska Bondepraktikans källor 17
Zur Frage der schwedischen Bauernpraktik 24

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- F. Hjulström, G. Arpi och E. Lövgren: Sunds-
vallsdistriktet 1850—1950. Anmäld av lektorn
fil. dr *Helge Stålberg*, Kalmar 25
Einar Bager: Malmöhistoria i sten. Beskrivning
och avritning av gravstenar i S:t Petri kyrka
och på dess kyrkogård. Anmäld av stads-
arkivarien *Leif Ljungberg*, Malmö 27

KORTA BOKNOTISER:

- Ragnar Hjort: Restaurering och rekonstruktion
av Gustaf III:s paviljong på Haga 29
Wera och Martin Olsson: Stjernerunds slott i
Närke under den bernadotteska epoken 1823—
1860 30
Ivar Modéer: Skeppsnamn och skärgårdsnamn 30
Norden och kontinenten 30
Arne Nygård-Nilssen: Fredede hus satt i stand
med statsbidrag 31
Stockholms stads tänkeböcker IV. Från år 1592 31
Mats Rehnberg: The Nordiska museet och
Skansen 31
Sigurd Erixons tryckta skrifter 1911—1957 .. 32
Rut Liedgren: Staffordshirefigurer 32
Gunnar Tilander: Mickel Räv 32

RIG · ÅRGÅNG 42 · HÄFTE

1

1959

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande : Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare : Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION :

Styresmannen för Nordiska museet fil. dr *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professorn fil. dr *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Styresmannen för Nordiska museet fil. dr *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finngatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Landsbövdning Örnsköld och den jämtländska linhanteringen

Av *Holger Wichman*

Linodling och lärftstillverkning ha i Norrland urgamla anor. Deras centra lågo i Hälsingland och Ångermanland, särskilt i det norra fögderiet. Under 1700- och början av 1800-talen nådde linslöjden i dessa distrikt sin höjdpunkt och blev även livligt uppmärksammas av myndigheterna, som i linhanteringen bl. a. funno en inhemsk råvara för de spirande textilmanufakturerna och sågo en utväg att minska textilimporten. Hälsingland var det största lindistriktet med stor utförsel av lin och framför allt grövre vävnader. Där grundades 1729 Flors linnefabrik i Mo socken mitt i lindistriktet och fick 1736 till direktör engelsmannen Stephen Bennet, som inlade stora förtjänster om linkulturens höjande.¹ I Norra Ångermanland började linspånaden och lärftsvävningen vid samma tid på ren hemslöjdsgrund att nå en hög grad av finhet och godhet. År 1748 premierades två kvinnor i Nätra socken med silverbägar för sin vävnad. Premier inrättades för det fina s. k. premiälärfftet, och en särskild spinnmedalj, använd även som uppmuntran av yllespånad, slogs och utdelades "til heder för den qvinna, som

fint och snält kan spinna". Premiälärffterna blevo en guterad handelsvara, varmed de s. k. "sörkörarne" foro ned till distingen i Uppsala och till Stockholm, där lärftet såldes på marknader och torg till de stockholmska lärftskramhandlarnas stora förtret. På många håll icke blott i Norrland utan även i södra och mellersta Sverige togos också nordångermanlänningarna till mönster och läromästare för linslöjden.²

I de inre landskapen Jämtland och Härjedalen synes linodlingen ännu i förra delen av 1700-talet ha förekommit tämligen sporadiskt. Omkring 1740 konstaterades i kronofogdarnas berättelser, att linsädet icke var brukligt. Som orsak anfördes det stränga klimatet, för Jämtlands vidkommande även den kalkhaltiga jordmånen, som troddes vara olämplig för växten, och det kalkhaltiga vattnet, som ansågs otjänligt för rötningen.³ En ersättning för linet funno jämtarna i

² P. Norberg, Den ångermanländska linslöjden, (1938). G. Utterström, Jordbrukets arbetare, II (1957), s. 27 ff.

³ Kronofogde Spårnberg 30/9 1732 för Härjedalen, kronofogde Ahlström 5/9 1740 för Jämtland, i Befallningsmäns brev, Gävleborgs landskanslis (Glka) arkiv, HLA.

¹ Om honom se Svenskt biogr. lexikon.

hampan, som enligt samma berättelser allmänt odlades till husbehov i Jämtland men däremot föga fanns i Härjedalen. Enligt Joh. Otto Hagströms Jemtlands oekonomiska beskrifning (1751) brukade hampan sås på den fetaste jordmånen och mestadels invid husen, ehuru ej i närheten av mangården, enär dess lukt liksom f. ö. även humlens, förmenades vara mindre hälsosam. Av hampan vävdes grövre tyger. Både "strigen" eller den jämtländska skjortan och kvinnornas "hellika" eller huva voro vanligen tillverkade av hampa.⁴ — En annan kulturväxt, som i Jämtland och Medelpad bereddes och användes som spånadsämne, var humlen. Beredningen finnes beskriven i vetenskapsakademiens handlingar 1750 av Per Schissler och motsvarade linberedningen. De därav gjorda vävnaderna ansågos långt starkare än de av lin och hampa. Därav gjordes enligt Hagström lintyg, säckväv, rep, släpkläder, hästtäckan m. m.⁵

Detta betyder icke, att jämtar och härjedalingar voro obekanta med linslöjden. Exempel gives på lärftets förekomst i Jämtland redan under medeltiden. Fråga är dock, om inte lärftet då antingen var importerat eller tillverkat av utifrån och närmast från Hälsingland hämtat lin. I en uppgift från 1625, som Janrik Bromé anför, nämnes direkt ursprunget, hälsingelärft.⁶ Jämtarnas och härjedalingarnas upphandling av lin och lärft i Hälsingland och hälsingarnas försäljning därav på exempelvis Frösö marknad äro väl belagda och ha säkerligen förekommit redan under norsktiden. Tillförseln till landskapet genom denna handel var icke obetydlig, även om uppgifter från 1700-talet i olika sammanhang om 50—60 000 alnar lärft per år icke torde böra tagas bostavligt utan mera som beteckning för en stor myckenhet.⁷ Stora kvantiteter lärft vidarebefordrades även på detta sätt till Norge, vilket givetvis väckte ont blod hos de västernorrländska städerna, som sågo sig bedragna på en värdefull handelsvara. De besvärade sig på riksdagen 1755/56 och utverkade en kungl. resolution, som förbjöd lärftshandeln på Norge och särskilt vände sig mot den jämtländska allmogens olagliga kringfarande i Hälsingland m. fl. orter för uppköp utöver husbehovet av den där tillverkade vävnaden. Förbudet upprepades i en K.B:s kungörelse den 18 oktober 1763, enligt vilken allmogen i Jämtland alltjämt utförde en myckenhet av såväl grövre som finare vävnader genom Duveds gränsetull.⁸

Även på andra vägar än genom direkt handel skaffade sig emellertid allmogen inne i landet sitt behov av lin och lärft. Från Jämtland berättas, hur vid höstetiden "en hop pigor smyga sig över skogarna till Hälsingland med sina husbönders och föräldrars lov utan att taga pass, därest de en tid ifrån hösten och på vintern arbeta och förtjäna sig något lin,

⁴ Hagström s. 14 f., S. Rodenstam, Om lin och nässlor som spånadsämne i Jämtland, Jämten 1917, s. 18.

⁵ P. Schissler, Försök huru man af Humble-tågor kan få lin-bast. Även tillägg av U. Rudenschöld. K. Vet. akad. handl. 1750, s. 214. Hagström a. a. s. 15.

⁶ Jämtlands och Härjedalens historia, I (1948), s. 437, II (1945), s. 50.

⁷ S. Brun, Hudiksvalls historia I (1932), s. 193; jfr Frihetstidens utskottshandl. 1755/56, vol. 22, fol. 1592, RA.

⁸ Kungl. Maj:ts res. och förklaring på städernas allm. besvär 19/1 1757 (årstrycket); Brevbok 18/10 1763, Västernorrlands landskanslis (Vlka) arkiv, HLA.

men komma åter hit till landet igen".⁹ Var redan detta olagligt, blev det värre, när genom länsdelningen 1762 Jämtland och Hälsingland kommo att tillhöra olika län. I en kungörelse 1763 stadgades ett vite på 5 d. smt utom plikt efter lag, "såväl för husbonden, som slik olaglighet tillstädjer, som ock för tjänstehjonet, vare sig bondens egna barn, dräng eller piga, vilken understår sig densamma att begå", utan att detta likväl inskränkte trafiken.¹ Lika strängt blev inte brottet straffat i Härjedalen. Där förekom samma fråga på landstinget 1760, varvid bl. a. framkom, att tjänstepigorna inte läto leja sig med mindre de fingo frihet att över hösten vistas i Hälsingland. Det var sålunda ett slag av arbetsvandringar, sådana vi känna från andra landsändar, som här ägde rum från de fattigare inlandsbygderna till de arbetskrävande lindistrikten i Hälsingland. Så länge trafiken icke gick till överdrift och pigorna återvände till sina hemorter var den säkerligen till fördel för alla parter: husbönderna sluppo föda överflödigt tjänstefolk under vin-

⁹ Befallningsmäns brev 30/5 1734, Glka arkiv, HLA.

¹ Vlka brevbok, 30/9 1763, HLA. Jfr J.Törnstens uppgift i yttrande 7/8 1787, Industriväxter, F. 41, Komm. koll. arkiv, RA. F. Burman meddelar vid sekelskiftet 1800, att från Råtan och andra socknar "sker så kallad vintergång och består däri, att en hop folk, mest pigor och torparhustrur, Michaëlistiden begiva sig nedåt Hälsingland, varifrån de komma åter till jul. Göra där biträde med att karda eller spinna ull samt vid linets beredning; få i arbetslön 1, 1½ à 2 mark lin om dagen". (F. Burman, Anteckningar om Jämtland i urval [1930], s. 79 f.) Se även KB i Jämtlands län till Kungl. Maj:t 3/2 1818, RA, uppteckningar från Härjedalen och Myssjö, anförda i S. Kjellberg, Ull och ylle (1943), s. 634 f., samt Märta Hedlund, Jämtlandshandeln och den jämtländska folkkulturen, Folk-Liv 1946, s. 84 och 95, med bl. a. karta över orter, varifrån arbetsvandringar till Hälsingland förekommit.

tern, hälsingbönderna täckte sitt behov av arbetskraft till linberedningen och spinningen, och pigorna hemförde lin och lärft till hemorten. Men då legohjonsstadgan förbjöd tjänstefolk att uppsätta villkor för sitt städslande, kunde landshövdingen ej heller i Härjedalen tillåta dessa färder. Eftersom linsädet föga trivdes i landet och större delen av invånarna av fattigdom ej mäktade köpa lin, resolverade han dock, att en bonde, som hade en eller två döttrar och en son eller dräng eller som hade tre döttrar, kunde låta den ena dottern få gå till Hälsingland för att förtjäna lin åt sina föräldrar. Hon måste likväl då taga pass hos kronobetjäningen, som i mantalslängderna skulle kontrollera om behörigheten av resan.² Resolutionen var sålunda en sinnrikt uttänkt kompromiss för att trots lagar och förordningar tillgodose böndernas behov av arbetskraft resp. lin. Men det är att befara, att effektiviteten av restriktionen inte blev så stor.

Så hade en naturlig specialisering utbildat sig mellan Hälsingland och dess grannar, f. ö. icke blott i Jämtland och Härjedalen utan även i Gästrikland och Medelpad. Så länge Hälsingland producerade och för billigt pris levererade det lin och de lärfter, som de angränsande provinserna behövde, kunde i dessa icke uppstå något större intresse för egen linodling, helst denna var kostsam och arbetskrävande och befolkningen var inriktad på andra bisysslor. En tillfällig konjunktur skulle dock komma intresset för odlingen att väckas hos dem. I början av 1740-talet inträffade missväxt på hälsingelinet, likaså på hampan i Jämtland. Samtidigt medförde det ryska kriget, att

² Glka brevbok 6/9 1760, HLA.

efterfrågan steg på linne, medan linfrö till utsäde, som huvudsakligen importerades från Riga, steg i pris, om det över huvud kunde erhållas. Det ångermanländska och hälsingländska linet blev så dyrt, att man såväl i Gästrikland som Jämtland och Medelpad började intressera sig för linsäde. Som vanligt gjordes början av ståndspersoner, och då försöken utföll väl men alla voro ovana vid linhanteringen, lät landshövdingen, vars framställning här följes, utdela en tryckt beskrivning om linhanteringen av den nämnde Stephen Bennet, vilken skrift, troligen Berättelse om linplanterande, beredning, spinning, väfnad och öfriga tillberedning (1738), skulle förvaras i kyrkorna under prästerskapets och ståndspersonernas inseende. Det var även påtänkt att sända upp några i linhantering väl förfarna personer från Hälsingland till Jämtlandsallmogens undervisning.³ Hur det gick därmed förtäljes dock ej. Krisen gick snart över, och linodlingen synes ej ha hunnit få någon större utbredning i provinsen. Visserligen nämner Hagström, att linet hade "tämmlig framgång" i vissa socknar, men de exempel han anför tyda snarast på att odlingen ej lämnat experimentstadiet.⁴ År 1760 föreslog direktionen över Gustavs och Carlbergs kopparverk vid Åreskutan, att ett

linspinneri under Flors linnefabriks intressenters förlag skulle inrättas vid verket för att ge arbete åt mängden av sysslolösa barn och åt kvinnorna, som eljest kunde flytta över till Norge. Ett så patriotiskt förslag vann givetvis myndigheternas högsta gillande men omtalas ej vidare och visade sig förmodligen ej praktiskt genomförbart. Linet skulle i detta fall troligen uppsändas från Hälsingland.⁵ Källor från början av 1760-talet omvitna, att i Jämtland linsädet utom hos ståndspersoner endast var brukligt hos, som det heter, "några få berömvärda av allmogen".⁶

Vid denna tid gjordes emellertid ett nytt försök att göra linodlingen känd och uppskattad i Jämtland och detta med betydligt större kraft och intensitet än föregående gång. Initiativet utgick från den första landshövdingen i det 1762 förminskade Västernorrlands län, Per Abraham Örnsköld, vars korta, blott sjuåriga verksamhetstid satt spår på åtskilliga områden i länet. Det är, för att blott nämna några från Jämtland hämtade exempel, under hans tid man kan räkna att arbetet på en stadsanläggning i provinsen tog fart liksom planerna på en kanalisering av Indalsälven för att skapa en båtled från kusten till Storsjön, ett projekt, som 1796 ledde till den stora katastrofen vid Ragundasjöns avtappning och Döda fallets uppkomst. I bägge fallen var Örnsköld väl endast fullföljare av äldre idéer men bragte dem med sin kraft och energi ett gott stycke på väg. Framför allt arbetade han på jordbrukets förbättrande och gjorde i tal och skrift, genom kungörelser och besök en intensiv propaganda för sina

³ Industriväxters odling, F 41, Komm. koll. arkiv, RA; Gilka brevbok 8/11 1744, 2/3 och 31/12 1745, 3/2 och 30/8 1746, HLA. Av intresse är uppgiften, att linnevävnaden även i lindistriktet under kriget med dess goda priser blev så världslosad, att det gällde att åter få fram en kvalitetsvara. Det är en synpunkt, som föga framträtt, men som kan ha spelat en roll vid tillkomsten av de olika uppmuntringar i form av silverbägare, spinnmedaljer och premier för finare lärft, som just tillhört 1740- och 1750-talen. Jfr Norberg a. a. s. 16 ff.

⁴ Hagström a. a., s. 13.

⁵ Manuf. kont:s registratur 3/12 1760, RA.

⁶ Vilka brevbok 5/2 1763, HLA.

idéer. Med en hänsynslös kraft och landsfaderlig folklighet, som erinrar om Gustav Vasa och Karl IX, undervisade han allmogen om exempelvis dikning och stenröjning, användningen av bättre jordbruksredskap och odlingen av nya växter. Högst egenhändigt skall han på gårdarna ha demonstrerat, hur potatis sattes. I några fall ryckte han allmogen med sig, men i andra möttes han av oförståelse och motstånd.

Rik på uppslag och initiativ synes Örnsköld i få frågor ha engagerat sig så djupt och personligt som i strävandet att upphjälpa linodlingen i Jämtland. Den framstår som en hjärtesak för honom, och propagandan därför inleddes redan under hans första resa i Jämtland vintern 1763. Från mönstringsplatsen i Höla i Hallens socken utfärdade han den 5 februari d. å. den första kungörelsen angående linodlingen i Jämtland. Han säger sig däri under sina mönstringsresor i provinsen med oro och bekymmer ha försport "huruledes allenast några få detta landskaps invånare något arbete använda på det angelägna linsädet, vilket lönar så rikeligen sin arbetare och vilket så mycken båtnad och inkomst tillskyndat Jämtlands grannar i Ångermanland och Häsingland". På jordmånens mindre tjänlighet skulle man ej skjuta skulden, ty ståndspersoner i nästan var socken samt några få av allmogen hade försökt och lyckats väl. Att låta jorden ligga onyttjad och fruktlös vore därför ett missbruk av Guds förlänta välsignelse, det skadade fäderneslandet, det betog jordägaren en säker vinst och tvang honom att med utmattande resor förtjäna utvägar till kronoutlagornas betalande. "Och som den av Kungl. Maj:t mig i nåder givna instruktion", fortsatte han, "mig förpliktar

att på allt sätt bidra till inbyggarnas i länet bästa, förkovring och dageligen tilltagande välmåga, alltså har jag härigenom bort uppmuntra och uppmana dem att nästa vår allmänneligen idka linsäde, åliggande det länsmännen i varje pastorat eller socken att sannfärdligen anteckna, hur mycket linfrö en var utsår, samt med uppsats därå till mig inkomma, på det jag vid nästa landsting . . . må med heder och beröm kunna anse en var, som härutinnan vist flit och beskedlighet." Han poängterade, att allmogen arbetade icke för andra utan för sig själv, så att "den förmögenhet, som den härigenom vinner, är deras egen och ej kan dem fråntagas". Då orsaken till att linsädet hittills försummats torde ha varit bristande kunskaper, utlovade Örnsköld vidare, att han på allmogens rekvisition ville uppsända tjänstehjon från Ångermanland att lämna nödig handledning. Utan kostnad skulle han även till en var låta utdela en tryckt berättelse om linskötseln. Vad slutligen linfrö till utsäde angick, hade han redan på Frösö marknad sammankallat de handlande från Härnösand och Sundsvall och fått deras löfte att till möjligaste goda pris föra upp ett stort parti utländskt linfrö till instundande Gregoriimarknad.⁷

Kungörelsen utlöste stor aktivitet i landet. Den publicerades i kyrkorna, och efter gudstjänsten samlades allmogen i sockenstugorna och blev av länsmännen "på det eftertryckligaste uppmuntrade till und. efterlevnad i sådan ganska nyttig hushållning", som länsmannen Haquin Frisk i Ragunda uttrycker sig. Allmogen lovade rätt allmänt att göra försök med det nya sädet, och några tingslag begärde att få instruktörer, medan andra hoppades

⁷ Vika brevbok, HLA.

kunna reda sig med den utlovade tryckta beskrivningen.⁸ Denna, som på Örnskölds uppdrag utarbetades av notarien Olof Törnsten, sändes i april och maj upp till Jämtland i ej mindre än 2 200 exemplar.⁹ Svårare blev det för landshövdingen att ställa instruktörer till förfogande. Det visade sig, att i Norra Ångermanland, dit han vände sig, alla drängar och pigor redan voro upptagna. Men till slut åtogo sig notarien Törnsten och vice länsmanen Per Sundström från Nätra att resa över och undervisa allmogen. För deras verksamhet uppgjorde Örnsköld egenhändigt instruktion och resroute. De skulle i varje socken sammankalla allmogen till en viss dag i någon större by, uppläsa och förklara den tryckta beskrivningen, utpeka för dem den lämpligaste jordmännen för linsåden samt visa, hur åkrarna skulle plöjas och sås. Sedan såningen var förbi, skulle de icke låta tiden fram till andetiden fåfängt förspillas. I stället skulle vatten utses för rötningen i varje socken och prover på olika redskap förfärdigas, "klåvor till rötningen, dragan till redningen, häcklorna till häcklingen samt tjänliga vävstolar till vävning". Som vattenhamrar till linets klappande besparade mycket handarbete, påyrkade landshövdingen även inrättande av sådana på lämpliga platser. Då linet var moget, skulle allmogen undervisas om upprykningen och vattningen. Till slut förmanades instruktörerna, att "emedan goda efterdömen av ståndspersoner äga mycken verkan på allmogen" borde de ej för-

summa att lämna tillbörlig undervisning och uppmuntran åt prästerskapet, office-rarna samt andra ståndspersoner, bland vilka särskilt nämndes v. häradshövdingen Johan Wasell i Hara samt regements-skrivaren Sandvall på Norderön. De båda instruktörerna voro även ute, uppdelande socknarna mellan sig enligt den uppgjorda planen. Åtminstone beträffande Sundström finnes hans berättelse eller "enfaldiga anmärkningar" över resan i behåll, men måste här förbigås.¹

Till en början synas Örnskölds strävanden ha mötts av ett visst intresse och en lust att pröva det nya, om än i mycket liten skala. Våren 1763 såddes sålunda enligt länsmännens uppgifter 1 631,5 kannor, dvs. över 4 000 liter linfrö. Endast 16 personer, vilka av Örnsköld föreslogs bli belönade med vävskedar, sådde dock 3 kannor eller däröver och endast "en hederlig bonde uti Alsen" 30 kannor. Det stora flertalet av dem, som sådde, nöjde sig med en eller annan kanna eller ännu mindre. Mest utsåddes i Alsen (186 kannor) och Brunflo (111 kannor).²

Skörden detta år blev tillfredsställande.³ Linet gav på sina håll 2 lispund per kanna och var lika gott som Nätralinnet och bättre än på många håll i Hälsingland. Örnsköld sökte smitta jämtarna med sin entusiasm. "Kan nu mera ej tvivla där-om, att i Jämtland finnes vid alla byar tjänlig jordmån till linsåde och dugligt

¹ Örnskölds instruktion i Vlka brevbok 18/4 1763, HLA; Sundströms rapport i Handlingar 1763—1894, Jämtlands landskanslis arkiv, F:5, ÖLA.

² Kronofogdens i Jämtland brev 16/7 1763 med sammandrag över linsådden, Vlko arkiv, HLA; Vlka brevbok 25/10, 12/11 1763, HLA.

³ Länsmännens rapporter ang. utsåde, skörd och antal redskap m.m. se Kronofogdens i Jämtland brev 1764, Vlko arkiv, HLA.

⁸ Kronofogdens i Jämtland skrivelse 10/3 1763, Västernorrlands landskontors (Vlko) arkiv, HLA.

⁹ Vlka brevbok 11/3, 18/4 och 2/5 1763, HLA. Törnstens skrift var Beskrifning om bästa sättet at så och ansa lin (1763). Jfr Lärda Tidningar 1763 nr 56.

rötningsvatten”, heter det i en ny kungörelse på hösten 1763, vari han uppmanade till utvidgad linodling följande år. Nybyggare, som suttit tre år på sina nybyggen, borde då så minst två kannor linfrö. Liksom föregående år skulle landshövdingen sörja för att gott livländskt linfrö skulle av handlandena uppföras till Frösö marknad, varjämte länsman Sundström och andra sakkunniga även under 1764 skulle handleda allmogen utan ersättning. I kungörelsen pekade Örnsköld även på de fortsatta momenten i linberedningen, spinningen och vävnaden, och de åtgärder han vidtagit för undervisningen däri, vartill det blir anledning återkomma.⁴

Stora anstalter vidtogos nu för att få allmogen att mera allmänt och till större kvantitet per hushåll gå in för linodlingen. Länsmännen och prästerskapet mobiliserades för att förmå dem att teckna sig för åtminstone 2 à 3 kannors utsäde var. Örnsköld hotade även med maktspråk. Han ägde i följd av landshövdingeinstruktionen av 1734 makt att pålägga var och en att utså mer än 3 kannor linfrö, skrev han, ”därest jag en sådan myndighet bruka vill”.⁵ Anslutningen synes även ha blivit större än föregående år, men odlingen drabbades nu av en svår motgång. Det utsädesfrö, som på landshövdingens uppmaning uppsänts till Jämtland av rådmannen Modeen i Sundsvall, visade sig nämligen till stor del vara skämt. Allmogen klagade och ville ha pengarna tillbaka. ”Det värsta är, att linsädet blir på detta sättet alltför osmakligt för allmogen, som ej ännu kommit sig

riktigt in därmed”, skrev kronofogden Berg.⁶ Örnsköld sökte lugna opinionen, lovade ordna bättre linfrö till följande år och mötte den stigande olusten med en forcerad utdelning av vävskedar och medaljer som belöning till dem, som vinnlagt sig om den största linsåningen.⁷ Han lyckades dock trots stora ansträngningar icke blåsa liv i intresset. De två följande åren voro dessutom ofördelaktiga på grund av missväxt. Linodlingen blev hållen för alltför vansklig, helst som den var förenad med kapitalutlägg för linfrö, då det inhemska fröet icke dög till utsäde. Då Örnsköld under dessa år mest uppehöll sig i Stockholm på riksdagen, förföll också till stor del hans propaganda.

Med året 1767 började emellertid på nytt landshövdingens förmaningar och befallningar för att åter få igång verksamheten. I en kungörelse i februari detta år påpekade han, hur Ångermanland och Hälsingland stått sig gott under de förflutna årens missväxt tack vare sin linnespånad. Han översände en tabell att utdelas till varje församling, vilken utvisade lärftsvävnadens lönsamhet, och förväntade, att allmogen denna vår skulle så flera kannor lin vardera, nybyggare minst 4, torpare och dragoner 2 kannor. I en annan kungörelse från samma tid angrep han det florerande tiggeriet och landstrykeriet av en mängd folk, ”besynnerligen av Jämtlands landskap” och härledde det onda från bristen på linslörd. ”Ty böra ej allenast bönderna i Jämtland

⁴ Vlka brevbok 25/10 1763, HLA.

⁵ Vlka brevbok 1763, passim. Citatet ur brev till kronofogden Berg, brevboken 17/12 1763, HLA.

⁶ Kronofogdens i Jämtland brev 12/7 1764, Vlko arkiv, HLA; jfr K.B:s förklaring till Svea hovrätt över Offerdalsbornas besvär ang. dåligt linfrö, den 13/6 1765, Vlka brevbok. Svea hovrätts utslag har ej påträffats, varför möjligen förlikning skett.

⁷ Vlka brevbok 25/6, 30/7, 3/8, 4/8 1764. HLA.

med fullt allvar gripa om linsåningen . . . utan ock envar torpare och dragon, som äger jordbruk, årligen så några kannor linfrö, så deras kvinnfolk icke varda sysslolösa vintern igenom, som nu sker, utan få tillfälle till en lönande hantering som uti de förflutna missväxtåren bevarat den flitige ångerman- och hälsingeallmogen från den vanmakt och fattigdom, som nu trycker en stor del av jämtarna.”⁸

Att bota missväxtårens växande misstro mot linsåden blev dock ej lätt. I en lång skrivelse till kommerskollegium på våren 1768 redogjorde Örnsköld för sina åtgärder, men erkände, att han ej kommit så långt, som han velat och åsyftat. Det fordras lång tid och stora uppmuntringar, innan en ny näring kan bliva stadgad, skrev han. Eljest vore Jämtland en provins danad till linslöjden, dess jordmån vore den till linsådet bästa, invånarna voro kvicka och händiga, avlägsenheten från kusten och städerna gjorde utförseln av spannmål för kostsam, för att åkerbruk till avsalu skulle löna sig, och den långa vintertiden borde till nyttig slöjd användas, vartill linnevävnad av hemväxt lin vore den tjänligaste. Han ifrågasatte därför bl. a., om inte utöver redan stadgade belöningar och premier särskilda premier kunde utfästas för dem, som sådde det mesta linet i var socken.⁹ På sommaren 1768 diskuterade han linodlingen på landstinget och framtvang, då allmogen förebar allsköns svårigheter, att till undersökning av domstolen skulle hänskjutas frågan, huru mycket var och en skulle utså, såvida inte oövervinneliga hinder däremot kunde visas.¹ Och sedan tings-

protokollen inkommit begärde han en ny undersökning, om de ställen, vilka allmogen uppgivit som alltför frostlänta för linodling, inte ändå kunde besås, när erfarenheten sade, att linet ofta bestod, där kornet tog skada av frosten.² Trots dessa ansträngningar utvisade utsädesrapporterna för 1769 en betydande minskning sedan 1763. Inalles hade utsåtts 625¼ kannor. Högst kom Ragunda tingslag med 188 kannor, alltså obetydligt mer än den bästa socknen 1763. Rapporter därifrån visade, att linsåningen där tagit fart, så att en del hemmansbrukare under de sista åren haft både lin samt finare eller grövre lärft att sälja. Å andra sidan var Ragunda tingslag det enda, som utvisade ökning sedan 1763 (från 114 kannor). Därefter kom Offerdals tingslag med 79 och Brunflo tingslag med 60¼, och i allmänhet vittna rapporterna om en resignerad eller helt avvisande inställning från allmogens sida.³

Med Örnskölds förflyttning från länet 1769 förlorade linodlingen sin nitiske förespråkare och synes ganska snabbt ha gått tillbaka. En sagesman från 1770-talet uppger rent av, att följderna av Örnskölds ansträngningar snarast blev motsatt den avsedda; i stället för att linplanteringen förut brukades av några få i vart tingslag hade densamma nu nästan alldeles försvunnit. En orsak härtill ville han finna i att ståndspersonerna icke kunde lämna allmogen tillräckligt fördöme, emedan deras tjänstefolk ”så gott

² Skriv. från häradshövdingar 20/12 1768, Vlka arkiv, HLA; K.B:s skriv. till häradshövd. Bodin Carlsson, Vlka brevbok 11/1 1769, HLA.

³ Kronofogdens i Jämtland brev 29/8 1769, Vlko arkiv, HLA. Handl. till riksdagsberättelsen 1769, Vlka arkiv, HLA. Tidigare hade man i Ragunda tingslag endast till husbehov vävt grövre vävnader, Kronofogdens brev 12/7 1764, Vlko arkiv, HLA.

⁸ Vlka brevbok 10 och 11/2 1767, HLA.

⁹ Vlka brevbok 26/4 1768, HLA.

¹ Vlka res.bok 25/7 1768, HLA.

som betingat sig frie från linberedningen".⁴ I ett vidlyftigt utlåtande år 1778 relaterade landshövding Bunge Örnskölds ansträngningar men konstaterade samtidigt, att försöket misslyckats. Han rekommenderade i stället att uppmuntra hampsädet, som jämtarna redan fattat tycke för, och föreslog till den ändan, att premierna för finare vävnad i Ångermanland indroges och i stället användes för hampsädet upphjälpande i Jämtland.⁵ På 1780-talet behandlade landshövdingen åter samma fråga, då han även infordrade utlåtande av lantmätaren Johan Törnsten såsom kännare både av linodling och av Jämtland. I anslutning till vad denne anförde förordade Bunge därefter, att man i stället för lin skulle främja fåraveln och ullproduktionen i provinsen.⁶ Detta blev sedan den linje, som kom att följas under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, även om då och då linodlingen även uppmärksammades, exempelvis av hushållningssällskapet.

Så blev till sist landshövding Örnskölds stora tanke att göra Jämtland till en linodlande provins med samma därav flytande välstånd som i Norra Ångermanland och Hälsingland ett slag i luften. Fale Burman, som dock nämner åtskilliga exempel på lyckad linodling i provinsen, skriver rent ut att det "var ett märkligt misstag" av Örnsköld att försöka införa linslöjden i Jämtland i stället för att uppmuntra den redan började fårskötseln och yllevävnaden.⁷ Skildringen av hans strä-

vanden kan därför te sig meningslös, som berättelsen om en mans stora misslyckande och felbedömning av läget. Men den kan även ses på annat sätt. I få frågor kommer Örnsköld oss så personligen nära, hans entusiasm, hans sega vidhållande av sin idé, hans lysande propagandistiska talang. Han låter här hela sitt rika demagogiska register spela för fullt, vädjande, uppmuntrande, befallande och hotande. Klart framträder hans praktiska blick för och omsorg om varje detalj i hanteringen liksom hans förmåga att finna utvägar och engagera olika intressen i sina strävanden. Samtidigt får man en bild av rastlösheten och otåligheten i hans verksamhet, hans bristande känsla för ekonomiska realiteter och bundenhet av tidens idéer.

Vid studiet av Örnskölds verksamhet för linodlingen i Jämtland faller genast Norra Ångermanlands framträdande roll i ögonen. Tidigare hade hälsingelinet och förbindelserna med Hälsingland dominerat i Jämtland. På 1740-talet hade det varit från detta landskap impulserna hämtats till linodlingens förkovran i provinsen. Örnsköld, som dock genom bruksförbindelser kände till linslöjden i Hälsingland, byggde däremot konsekvent på de erfarenheter och den sakkunskap, som fanns i Norra Ångermanland. Till detta förhållande bidrog givetvis, att Norra Ångermanland men ej Hälsingland hörde till länet. Men därtill kom, som inledningsvis nämndes, att det förra nu ryckt upp i främsta ledet tack vare sina kvalitetsprodukter, de fina premiärlärfterna. Örnsköld knöt an vid den uppblomstrande linnearistokratien i Nätra, centrum för lärtstillverkningen i provinsen. Länsmannen Matthias Norberg därstädes, vars hustru varit en av de två kvinnor, som

⁴ Jemtlands beskrifning, Nordinska saml. nr 301, UUB, s. 12 f.

⁵ Skriv. till kommitterade för lantbrukets upphjälpande den 2 sept. 1778, Vlka brevbok, HLA.

⁶ Skriv. till kommerskoll. 4/6 1787, 7/3 1788, Vlka brevbok, HLA. Törnstens yttrande av den 7/8 1787 i vol. F 41, Komm. koll. arkiv, RA.

⁷ a. a., s. 37.

1748 erhöilo en silverbägare i belöning för sin vävnad, utnämndes i februari 1763 till direktör för den finare lärftsvävnaden i hela länet⁸ och var landshövdingens rådgivare och ombud vid anskaffande av instruktörer och tjänstefolk för upphjälpan det av linslöjden på andra håll.⁹ Den förut nämnde vice länsmanen Per Sundström var gift med Matthias Norbergs dotter, medan notarie Olof Törnsten var son till den andra år 1748 belönade hustrun. Medan Törnsten under 1764 var verksam i Medelpad fortsatte Sundström även detta år sitt upplysningsarbete i Jämtland, assisterad av två drängar från Själevad, Östen Jonsson och Johan Larsson.¹ Törnsten var senare en kort tid kollega i Frösö skola, och en yngre bror till honom var den nämnde, i Jämtlands och Östersunds historia bekante lantmätaren Johan Törnsten.

Utom dessa direkta instruktörer värvade Örnsköld nordångermanländska drängar och pigor, som togo tjänst i Jämtland och där lärde ut sina kunskaper. Också hela hushåll flyttade över. Härads-hövding von Engeström bekostade bl. a. tillsammans med sin nämnd två ångermanländska familjers överflyttande till Brunflo.² I sin relation till riksdagen 1769, som utgavs i tryck, drömde Örnsköld om att skapa en hel koloni av 10 à 12 nordångermanländska familjer i Brunflo, vilka skulle bli föredöme för granarna, och vilkas barn genom giftermål i

bygden skulle sprida linslöjden vidare.³ Av mer kuriositetsintresse är väl hans rekommendation till de jämtska drängarna att söka sig "arbetssamma och snälla hustrur" i Hälsingland och Ångermanland, om de jämtländska kvinnfolken icke ville visa flit med att spinna och väva.⁴ Å andra sidan sändes även pigor från Jämtland till Norra Ångermanland för att uppläras i linslöjden.⁵ Att det nordångermanländska inflytandet även röjer sig i linredskapen är naturligt.⁶

Det kan i detta sammanhang nämnas, att det år 1825 åter slogs ett slag för linhanteringen i Jämtland, som i fråga om uppläggning och tillvägagångssätt erinrar om landshövding Örnskölds metoder. Då yllevävnader på grund av olika uppmuntningar tillverkades i så stor myckenhet inom länet, att fara uppstått för deras avsättning, föreslog landshövding von Törne i hushållningssällskapet, att man genom den hittills föga idkade linslöjdens främjande skulle "bereda kvinno-könet inom länet en annan lönande selsättning under de långa vintrarna". Anslag utverkades av Kungl. Maj:t för att sända en kvinna från varje socken till Norra Ångermanland för att utläras i spånad och vävnad. Kvinnorna kommo också iväg, ehuru ej i så stor utsträckning, som tänkt var. I ett brev från sommaren 1827 angående deras utbildning, som till hösten skulle vara fullbordad, be-

⁸ Vika brevbok 18/2 1763, HLA.

⁹ Vika brevbok 1763—1764, passim, HLA.

¹ Vika brevbok 15/5 1764 m. fl. ställen, HLA.

² Vika brevbok 12/11 1763 m. fl. HLA. Jfr supplik av Nils Olofsson från Arnäs 4/7 1766, som 1763 med sin hustru flyttat till Jämtland för att undervisa i bättre lärftsvävnad, och som därför fått 30 d.kmt av landshövdingen. Handl. ang. näringar, Vika arkiv, HLA.

³ Und. Berättelse om Wester-Norrlands Höfdingedöme til Riksdagen 1769, s. 72.

⁴ Vika brevbok 11/2 1767.

⁵ Vika brevbok 14/2, 11/3 1763 m. fl.

⁶ R. Jirlow, Till linberedningens historia i Jämtlands län, Festskrift till Erik Modin (1937) s. 162 ff. Det kan tilläggas, att Örnsköld ivrade för införande av linhamrar och att två sådana uppges ha byggts i Jämtland 1763 (Vika brevbok 31/12 1764, riksdagsrelationen, HLA).

römde den myndige och ekonomiskt mycket intresserade och livaktige prosten Carl Johan Holm i Själevad ”dessa anständiga och verkligen berömvärda jämtländska kvinnor”, som fördelaktigt skilde sig från en del kvinnor ditsända från andra trakter. Ehuru därefter även premier inrättades för dem, som undervisades av kvinnorna efter hemkomsten, lyckades likväl linhanteringen nu lika litet som på 1760-talet att bli populär bland jämtarna och premiefonden synes snart ha använts även till andra ändamål än det avsedda.⁷

Det främsta stödet inom Jämtland för sina strävanden sökte och erhöll Örnsköld hos ståndspersonerna, av vilka flera delade hans intresse eller smittades av hans entusiasm. I första rummet ställer han själv i riksdagsrelationen 1769 kyrkoherdarna Daniel Salin i Oviken och Olof Genberg i Offerdal, vars hustru var från Nordingrå, samt häradshövdingen Jonas von Engeström.⁸ Dessa odlade själva lin och uppmuntrade allmogen på olika sätt till den nya hanteringen. Prästernas inflytande över sina församlingsbor utnyttjades av Örnsköld bl. a. till att förmå dessa att teckna sig för mer utsädesfrö.⁹ Framför allt hade de betydelse för att genom upprättande av spinnskolor lära allmogen att spinna och väva, vilket landshövdingen propagerade för med samma energi som för linodlingen. De tre nämnda, kyrkoherdarna Salin och Genberg samt häradshövding von Engeström

inrättade på hösten 1763 med tillhjälp av tjänstefolk från Ångermanland spinnskolor för allmogen i sina resp. hemsocknar, Oviken, Offerdal och Brunflo. Engeström öppnade t. o. m. två skolor, nämligen även en i Alsen, och han lät som särskild belöning utdela en silversked till den piga på vartdera stället, som gjorde de största framstegen.¹ När kyrkoherde Salin avled 1764, upphörde skolan i Oviken, men i stället öppnade kyrkoherden Nils Feltström en skola i Lit.² Även magister Per Hofverberg i Berg och riksdagsmannen Per Nilsson i Svedje, Marby socken, samt möjligen några andra inrättade för en tid spinnskolor.³ För somliga socknar såsom Ragunda och Revsund står särskilt angivet, att allmogen lärde sig att spinna hemma utan skola.⁴ Inalles skola 209 jämtkvinnor ha blivit undervisade i finare spånad.⁵ I allmänhet synes det ha varit unga flickor från 11 år och uppåt. Källorna ha åtskilligt att förtälja om de resultat, som uppnåddes. Om Örnskölds stora intresse vittnar icke minst, att han stod i ständig kontakt med verksamheten och personligen tog del av alla rapporter och provhärvor, som insändes.

Men icke heller spinnskolorna voro utan mothugg och svårigheter. Som alla nymodigheter möttes de till en början av misstro. Redan i december 1763, innan skolorna knappast kommit i gång, såg sig Örnsköld föranlåten att bemöta några ”vrånga” rykten, som spriddes om dem.

⁷ KB:s i Jämtland skriv. till Kungl. Maj:t 4/2 1825, 10/9 1827, 2/6 1834, RA. S. J. Kardell, Jämtlands läns Kungl. hushållningssällskap, (1917), s. 50. Om prosten Holm se H. Wichman, Örnsköldsviks historia (1943), och däri anförd litt.

⁸ a. a., s. 70.

⁹ Se exv. skrivelser till kyrkoherdarna Feltström i Lit och Genberg i Alsen 19/12 1763, Vlka brevok, HLA.

¹ Se bl. a. Vlka brevok 12/11 1763, HLA.

² Vlka brevok 4/12 1764, HLA.

³ Kronofogden till KB 20/6 1764, Vlko arkiv, HLA.

⁴ Vlka brevok 4/12 1764, HLA; Kronofogdens skrivelse 12/7 1764, Vlko arkiv, HLA.

⁵ Landshövdingeberättelsen 1769, s. 70.

I det ena fallet gällde det en uppgift, att de som beflitade sig att lära sig linnespånad och vävnad, skulle tagas ut och sändas till fabriker, i det andra fallet var det ryktet, att den husbonde, som tänkte skicka sina pigor eller döttrar till undervisningen, därmed skulle bryta mot tjänstehjonsförordningen.⁶ Senare blev svårigheten främst att uppehålla skolorna, vilka efter hand av kostnadsskäl måste nedläggas. När fråga uppkom 1768 att åter upprätta skolor, var det svårt att få några att stå för dem, och Örnsköld tänkte sig då att skaffa anslag av allmänna medel därför.⁷

Linodlingen och linspinnningen voro blott de första momenten i arbetsproceduren. Vad Örnsköld syftade till var att uppamma en lärtstillverkning i Jämtland och det av det fina premielärfvet, som tillverkades i Norra Ångermanland. Först på senare år, såsom i kungörelserna från 1767, slog han av på kraven och erkände, att även grövre linnevävnad kunde löna sig, ja ända till buldans- och blaggarnsvävnad, varpå flera socknar i Norra Hälsingland gäve bevis.⁸ Det finns dock en del exempel på att premielärfvet tillverkades i Jämtland. Vice länsmanen Per Sundström insände på hösten 1764 uppgift om att 9 lärfvstycken om tillsammans 372 alnar eller omkring 220 m under året blivit stämplade som premielärfvet.⁹ Riksdagsmannen Per Nilsson i Svedje i Marby socken, som fått en piga

från Ångermanland, hade av eget lin tillverkat och i Norge sålt ett premielärfvet av andra klassen om 43 alnar till 9 d. kmt alnen.¹ Vi ha t. o. m. uppgift om att en linnefabrik var påtänkt i Jämtland. Det var en major J. T. Bellander, som framförde idén, vilken givetvis livligt tillstyrktes av Örnsköld. Någon slutlig resolution om fabriksanläggningen har dock inte påträffats, och den tillhör förmodligen ett av dessa lösa hugskott, som tiden var så rik på.²

Vid sidan om ståndspersonerna anlidade Örnsköld i fråga om linfrämjandet liksom i många andra hushållsangelägenheter i hög grad kronobetjäningens medverkan. Länsmännen skulle på sockenstugan förklara kungörelsernas innehåll. De skulle skaffa landshövdingen de uppgifter denne begärde och skriva "omständliga" berättelser om hanterings utveckling. De skulle själva föregå med gott exempel. I en skrivelse infortrade Örnsköld förklaring över varför en länsman endast tecknat sig för 2 kannor linsäde, en annan alls icke tecknat sig, "då det likväl åligger honom att giva allmogen efterdömen". När allmogen höll sig borta från lininstruktörens undervisning, föll ansvaret därför på länsmännen, vilka "sömnaktiga uti sina göromål utan åhuga att behörigen göra deras tjänst och fullgöra mina till landets förmån utgivna befallningar" försummat att erinra allmogen om instruktörens ankomst och att uppmuntra den till lust för linhanteringen. Örnsköld skulle i dylika fall "ej underlåta att första gången felet sig yppar anse den sig förbryter med tre månaders löneavdragning" och hjälpte icke det, "så ämnar jag med honom all-

⁶ Kungörelser 17/12 1763, Vlka brevbok, HLA.

⁷ Skriv. till kommerskollegium 26/4 1768, Vlka brevbok, HLA. Jfr kronof. Bergs redogörelse för sina ansträngningar att förmå ståndspersoner att åtaga sig spinnskolorna och allmogen att skicka sina barn dit i brev 12/4 1768, Vlko arkiv, HLA.

⁸ Vlka brevbok 11/12 1767, HLA.

⁹ Handlingar till riksdagsberättelsen 1764, § 3, Vlka arkiv, HLA.

¹ Vlka brevbok 3/8 1764, HLA.

² Vlka brevbok 26/4 1765, HLA.

varsamt förfara". Stundom lät han dock höra mildare tonfall och uppmuntrade länsmännen till nya ansträngningar. Till länsman Frisk i Ragunda uttalade han sitt "synnerliga nöje" över linskötselns upphjälpande där utan att spinnskola fanns.³

Allmogen behandlades av Örnsköld med en slags faderlig välvilja. Att han kunde vara sträng och barsk och hota med straff har anförts exempel på tidigare. Han framhöll även gärna de manande exemplen från grannarna i Hälsingland och Norra Ångermanland och förmodade, att jämtarna vid sidan av dessa ej ville "stå med skammen".⁴ Hellre än till käppen tog han dock till moroten, dvs. belöningar av olika slag. Anslag härför utverkade han av manufakturkontoret, senare av kommerskollegium, som även bekostade Törnstens skrift, dennes och Sundströms resor och andra undervisnings- och propagandamedel. Hösten 1763, då det gällde att sätta igång spinnskolorna, lovade han ihågkomma dem av allmogens unga döttrar, som under vintern och våren gjorde de bästa framstegen i den finare linnespånaden, med en spinmedalj och ställde även i utsikt belöning för finare vävnad.⁵ Till de bönder, som hade största utsädet eller som sänt sina döttrar och pigor till spinnskolan, lät han utdela vävskedar.⁶ Då det 1768 gällde att riktigt slå ett slag för odlingen, begärde Örnsköld i kommerskollegium att få utdela kontantbelopp till dem i var socken, som sådde de flesta kannorna lin. Detta vore på grund av allmogens fattig-

dom bättre än ett stycke silver, anförde han.⁷ Även ståndspersoner och deras döttrar blevo ihågkomna, inte minst för att höja belöningarnas sociala anseende.⁸ Enligt landshövdingens anvisningar borde flickorna "till egen heder och andras uppmuntran" bära medaljerna såsom ett hederstecken på ett sidenband över bröstet, då de gingo i kyrkan eller eljest voro i sina finkläder.⁹ Även själva utdelandet skulle ges en festlig och hedrande prägel. Vi ha ett brev från Engeström från 1774, enligt vilket han vid överlämnandet, tydligen på tinget, av en silversked till hustrun Anna Maria Giljam i Trusta inför allmogen höll ett tal om kvinnoslöjdens nödvändighet m. m. Men vid denna tid var konjunkturen redan förbi. "Jag är ändå rädd", fortsätter han brevet, "att man med fog får klaga, ho hör vår predikan?, så länge hela vintrarna tillbringas hos allmogen snart sagt endast till skojande och de även av brist på städer måste sommartiden färdas vida vägar kring för salt och strömmingsbehoven."¹

Vad var då orsaken till misslyckandet? Örnsköld själv uppräknade i en tidigare anförd skrivelse från våren 1768 dels allmogens vanliga envishet och oginhet mot alla nya inrättningar, dels kursfallet, som medförde förlust för tillverkaren — man var mitt uppe i 1760-talets svåra ekonomiska kris — dels liksom Engeström nyss den gamla oseden i Jämtland, att männen årligen företogo långa resor både till Norge och i de angränsande landskapen, under vilken tid, skrev han, "deras kvinnfolk måste såväl köra hem både gårdsved

³ Se ex. Vlka brevbok 25/10, 11/11, 17/12 1763, 8/6 1764, HLA.

⁴ Vlka brevbok 30/1 1768, HLA.

⁵ Vlka brevbok 25/10 1763, HLA.

⁶ Vlka brevbok 24/1 1764, HLA.

⁷ Vlka brevbok 26/4 1768, HLA.

⁸ Vlka brevbok 25/6 1764, HLA.

⁹ Vlka brevbok 4/8 1764, HLA.

¹ Skrivelser från häradshövdingar 26/2 1774, Vlka arkiv, HLA.

och hö som förrätta tröskning och hava således, då de dessutom skola sköta boskapen, föga tid övrig till att spinna och väva till avsalu, nöjda om de hinna till eget behov bereda sig vardagskläder av blaggarn och vadmal".²

I själva verket måste Örnkölds kamp för att stimulera linodlingen och linslöjden i Jämtland ses i ett större sammanhang, hans strävan att hämma allmogens Norgeresor och annan lanthandel. Detta har han direkt uttryckt i flera skrivelser. I en kungörelse till Jämtland på hösten 1763 uppmanade han männen, att "taga tillbaka ifrån sina kvinnfolk de arbeten, som karlar tillkomma", för att kvinnorna skulle få tid till att spinna och väva.³ Det var icke mindre än en revolution på arbetslivets och arbetsfördelningens område, som landshövdingen ville införa. Samtidigt måste han dock för sig själv erkänna Norgeresornas nödvändighet, för att allmogen skulle få livsmedel, främst sill, salt och sejfisk. Hans strävan måste därför bli att göra dem överflödiga genom att på annat sätt anskaffa dessa varor. En av de planer han prövade var att i Jämtland få till stånd en stad, vilket ledde till Östersunds grundläggning 1786. En annan, som i detta sammanhang inträser, var försöken att ersätta de norska nödvändighetsvarorna med svenska.

Redan 1763 finner man Örnköld i färd med att i Sundsvall och Härnösand bilda ett silsalterikompani, som skaffade sig salteriplats i Bohuslän, där sillfisket just upplevde en gyllene konjunktur. Därvid utnyttjade han ett föregående år utfärdat kungl. förordnande, varigenom

samtliga rikets invånare, utan åtskillnad av stånd och villkor, blivit försäkrade om en oinskränkt fri- och rättighet att idka sillfiske, inrätta salteri etc. vid västkusten.⁴ Meningen var, att sillen sedan genom handlandena i de nämnda städerna skulle säljas till Jämtland. Tyvärr hade man ej tagit med i beräkningen det ännu existerande s. k. bottniska handelstvånget, som dels hindrade köpmännen att från Norrland utföra trälast längre än till Stockholm, varigenom de tänkt sig få en god utlast, och dels tvang sillfartyget att på hemvägen gå in till Stockholm för förtullning. Det blev därigenom så försenat, att det frös fast i trakten av Öregrund, och lasten, bestående av 600 tunnor sill och ett mindre parti kabeljo, måste auktioneras bort. I bägge dessa avseenden begärde Örnköld, som själv satsat 3 000 d. kmt i företaget, ändring hos Kungl. Maj:t, då en fri seglation till västkusten med ett fartyg om 40 lästers dräktighet från vardera staden och lastat på utvägen med bräder och bjälkar vore en förutsättning för att de skulle kunna deltaga i sillfisket. Endast den lindringen kunde dock på grund av gällande författningar av Kungl. Maj:t medgivas, att fartygen fingo tillstånd att gå in för klarering i Stockholms uthamnar Vaxholm eller Dalarö. Det berättigade i städernas begäran liksom angelägenheten av att hindra allmogens resor över gränsen låg dock i så öppen dag, att frågan skulle upptagas i den sekreta propositionen till den riksdag, som skulle samlas 1765.⁵

På 1765/66 års riksdag bröts äntligen det bottniska handelstvånget, mot vars

² Vika brevbok 26/4 1768, HLA.

³ Vika brevbok 25/10 1763, HLA. Se även Örnkölds skrivelse till Kungl. Maj:t 12/11 1763, Komm.koll. till Kungl. Maj:t 2/3 1764, RA.

⁴ K. brev 27/7 1762, RA.

⁵ Komm.koll. till Kungl. Maj:t 2/3 1764; Inr. civilexp:s prot. 20/3 1764. RA.

ensidiga gynnande av Stockholm de norrländska och finska städerna länge förgäves gått till anfall. Även om andra och mäktigare ekonomiska och politiska krafter spelat huvudrollen vid utgången, synes det ej osannolikt, att denna hittills ej observerade episod med den misslyckade båtlasten med för Jämtland avsedd sill haft en viss betydelse. Den återopas direkt av Örnsköld i dennes yttrande ang. stapelstadsfrågan i Västernorrland till kammar- och kommerskollegierna hösten 1764. Här kunde effektivt den ena handelsekonomiska doktrinen spelas ut mot den andra, vikten av att lant- och gränshandeln hämmades mot intresset av Stockholms förkovran. Ej heller kunde rimligen tillbakavisas det berättigade i kravet, att handlandena i de bottniska städerna i likhet med andra rikets invånare skulle äga frihet att utan hinder delta i det indräktiga bohuslänska sillfisket. Sist men icke minst hade det sin betydelse, att deputationen till fiskeriernas vård i Göteborg och Bohuslän framhöll nödvändigheten för det omhuldade sillfisket att få tillgång till norrländska trävaror för fiskkärl, byggnings- och utskeppningsämnen.⁶

Örnsköld själv skall vid frågans behandling på riksdagen ha spelat en stor

ehuru ösynlig roll, eftersom han som hatt icke öppet kunde framträda, då mössorna tillfälligt sutto vid makten.⁷ Han drog även konsekvensen för Jämtlands del av seglationsfriheten, då han i kunngörelser till provinsen framhöll, att Norgeresorna numera voro onödiga, enär Göteborgssillen och sejen kunde fås i Sundsvall till billigt pris. Allmogen borde därför i stället fästa omtanken på hemsysslorna, bl. a. på en slöjd, som kunde sysselsätta deras hustrur, pigor och döttrar över vintern.⁸

Så vävs Jämtland och dess linhantering in i ett rikshistoriskt sammanhang. För att avhålla jämtarna från norgeresorna måste kvinnorna sysselsättas med linslöjd, så att karlarna bli tvungna att stanna hemma och sköta gårdssysslorna. Och för att de ändå skulle få sin sill, måste denna sill föras från västkusten och transporten därifrån underlättas genom avskaffande av ett sekel gammalt handelstvång.

⁶ Vlka brevbok 5/11 1764, HLA; R. St:rs skriv. 22/8 1765, Riksdagsacta, inr. civilärenden I: 35, RA; K. brev 2/9 1765, RA.

⁷ [C. G. af Nordin], Landshöfdingen m. m. Friherre Pehr A. Örnskölds Styrelse öfwer Wester-Norrland (1808).

⁸ Vlka brevbok 5/6 1766, 11/2 1767, HLA.

Zusammenfassung

Der Landeshauptmann Örnsköld und die Flachsbereitung in Jämtland

Die Zentren der Flachsbereitung befanden sich im nördlichen Schweden von alters her in Hälsingland, dem ältesten und grössten Distrikt, mit einer umfangreichen Produktion an Flachs und überwiegend gröbereren Tuchen, und in Angermanland, wo im 18. Jahrhundert die

Herstellung von Hausmacherleinen in der Form der sogenannten Prämienleinwand einen hohen Grad an Güte und Feinheit erreichte. Darüberhinaus konnte indessen in den anderen angrenzenden Provinzen kein grösseres Interesse für eine eigene Flachsbereitung ent-

stehen, solange nämlich Hälsingland seinen billigen Flachs und preiswerte Leinwand anzubieten hatte. In Jämtland war der Flachs-anbau noch in der Mitte des 18. Jahrh. ziemlich geringfügig. Die dortige Bevölkerung betrieb stattdessen Hanfanbau und deckte ihren Bedarf an Flachs und Leinwand durch Tauschhandel und durch die alljährlichen Arbeitswanderungen, die die Mägde von dort aus in die Flachsdistrikte unternahmen. Durch Jämtland und Härjedalen ging auch kein geringer Teil des Exports von Hälsingeleinwand nach Norwegen.

Einen gewissen Anreiz zur Intensivierung des Flachsbaus erhielt Jämtland, wie die übrigen Landschaften dieser Gegend, durch eine zufällige Hochkonjunktur zu Anfang der 40er Jahre des 18. Jahrhunderts, und zwar wegen des damaligen Krieges und der Missernten. Aber ernsthafte Versuche, den Flachs-anbau und die Leinwandbereitung allgemein einzuführen, wurden erst während der Amtsperiode des Landeshauptmanns P. A. Örn-sköld im Västernorrlands Län in den Jahren 1762—69 unternommen. (Jämtland gehörte damals zu diesem Regierungsbezirk.) Hierfür wurde ernsthaft propagiert. Diese Propaganda trägt nicht zuletzt weitgehend die persönlichen Züge des tatkräftigen und kraftvollen Landeshauptmannes selber. Auf wiederholten Reisen durch seinen Bezirk klärte er die Landbevölkerung über den Flachs-anbau auf und regte sie dazu an, diesen Anbau zu versuchen. Weiterhin beschaffte er den notwendigen Samen, liess Instruktionsbroschüren verfassen und verbreiten, sandte Instruktoren aufs Land, erliess Appelle, drohte und lobte, auch in Form von Belohnungen, wozu die nötigen Mittel durch das Manufakturkontor beschafft wurden, und gebrauchte sogar die Landpolizei als Antreiber. Dabei wusste er sich der Unterstützung zweier Bevölkerungsgruppen besonders zu bedienen: teils waren ihm die jämtländischen Standespersonen dabei behilflich, welche selber Flachs anbauten, Gerätschaften und hierzu taugliche Knechte und Mägde beschafften, und Spinn-

schulen für die Frauen des Landstriches einrichteten, und ausserdem half ihm auch die neuentstehende Flachsaristokratie in Norra Ångermanland. Aus dieser Gegend wurden nicht nur die erwähnten Instruktoren und das Gesinde geholt, sondern auch ganze Familien konnten dazu gebracht werden, von dort nach Jämtland überzusiedeln. Trotz dieser Bemühungen verblieben indessen die Resultate geringfügig, denn nur in Ragunda konnte der Flachs-anbau festen Fuss fassen. Jämtland gewann somit keinen Anteil an dem von Örn-sköld herbeigewünschten Wohlstand, wie ihn der Flachs-bau in Hälsingland und Norra Ångermanland mit sich geführt hatte. Späterhin wurde dann in Jämtland statt dessen von Seiten der Regierung die schon vorhandene Schafzucht besonders unterstützt.

Örn-sköld hatte mit seinen Bemühungen auch ein entfernteres Ziel im Auge. Sie sollten nämlich auch eine entscheidende Rolle im Kampf gegen die wenig gern gesehene Handelsreisen der Jämtner nach Norwegen spielen. Durch die Leinenbereitung würden die Frauen im Winter so beschäftigt sein, dass sie für die Arbeit der Männer, die während dieser Jahreszeit auf ihren Handelsfahrten zu sein pflegten, keine Zeit übrig gehabt hätten, und somit müssten jene zuhause bleiben. In dieser Hinsicht deckte sich dieser Plan auch ganz mit der Initiative des Landeshauptmanns, eine Stadt in seiner Provinz erstehen zu lassen, was 1786 durch die Gründung von Östersund verwirklicht wurde. Weiterhin hatte er die Absicht, den bohuslänschen Hering anstelle des norwegischen nach Jämtland einzuführen. Dieses Projekt scheiterte aber, wohl hauptsächlich an den Schwierigkeiten, die der damals noch existierende bottnische Handelszwang mit sich brachte. Es dürfte aber nicht wenig zur Aufhebung dieses Handelszwanges durch den Reichstag 1765/66 mit beigetragen haben. Hierdurch werden die jämtländischen Flachs-anbauversuche auch in die reichsgeschichtliche Perespektive gerückt.

Till frågan om den svenska Bondepraktikans källor

Några anteckningar av en uppsalastudent 1636

Av *Sven Ljung*

För några år sedan begärde bankkamrer K. Wihagen i Tärnsjö avskrift av några anteckningar i en bok — 6:e upplagan av den tyske professorn M. Hafenerfers lärobok i dogmatik.¹ Avskriften togs på maskin, varvid jag givetvis gjorde en kopia för mina sakkunniga vänner på Nordiska museet. På deras uppmaning publiceras nu anteckningarna med den kommentar jag kan åstadkomma.²

Av anteckningarna framgår, att de nedskrivits i maj och i november 1636 av Matthias Nicolai Ravicius av Upplands nation. Om denne är känt, att han efter studier i Uppsala prästvigdes 1642, blev komminister i Litslena 1662 och kyrkoherde i Nysätra 1666 och att han i den

senare egenskapen representerade prästeståndet vid riksdagen 1675.³ Om död och giftermål saknar herdaminnet upplysningar. Vi kunna endast konstatera, att en son fanns, som också blev präst, samt att Nysätra före 1688 hade fått en annan kyrkoherde.⁴ När anteckningarna gjordes, torde därför Matthias Nicolai Ravicius ha varit en ganska ung man, troligen blott student i Uppsala. Ingen examen omtalas, inte heller den ganska långsamma karriären pekar på någon mera utpräglad studiebegåvning.

Anteckningarna ha gjorts på tre tomma blad i slutet på den lilla oktavvolymen

³ Upsala ärkestifts herdaminne III, s. 334.

⁴ Om den närmaste efterträdaren anger det kuriösa herdaminnet inte något som helst datum. Den därpå följande tillträdde 1688. — En anteckning på främre försättsbladet härrör från Nicolaus Matthiæ Ravicius († 1685 som komminister i Västeråker, av herdaminnet II, s. 468 kallad N. Martini R.). Vem som gjort den latinska kommentaren till dogmatikens text, finnes ingen anledning efterforska. Närmast förefaller det att vara Ravicius d.ä. Möjligen har en tredje prästman, Erik Runman, på titelsidan antecknad som ägare, också kluddat i texten.

¹ Boken tillhörde en mindre samling äldre böcker, som hemmansägare Em. Johansson i Holvastby i Nora socken övertagit tillsammans med sin gård. Efter allt att döma utgör den resterna av ett prästbibliotek. Samlingen har nu deponerats på Nordiska museet och blir väl med tiden beskriven.

² De ha redan publicerats av K. Wihagen i *Sala Allehanda* 30/12 1953, tyvärr icke utan felaktigheter i texten. För dessa är dock skrivaren av dessa rader i viss mån ansvarig.

med en nitid och pryddlig handstil. Det är dock icke alldeles lättläst, då den gode Ravicius har åtskilligt av tidens böjelse att krångla till särskilt initialer. Mot slutet av anteckningarna har han dessutom besvärats av tvånget att snåla på utrymmet. I maj 1636 hade han ett ganska ljust bläck, i november däremot ett ganska mörkt. Ett par mörkare inslag i texten från maj härröra därför säkerligen från november. Härmed följer texten:

En Beredelse om åderlåthande och kåppande
Alla höglärde *Medici* och *doctores* förvarna oss, at wij wdij desse eftherfölliande dagar wdij hwar Måna icke skole bruka läkiedom, så framt ath wår hälsa oss kär åhr.

Januarius	} hafwer dagar	7.	then 1. 2. 4. 11. 12. 29.
Februarius		3.	11. 17. 18.
Mars		4.	1. 4. 15. 14.
Aprillis		3.	7. 15. 18.
Majus		3.	10. 7. 18. 15. 17. ^a
Junius		1.	6.
Julius		2.	17. 21.
Augustus		2.	20. 21.
September		2.	10. 18.
October		1.	— — — 6.
November		2.	6. 28.
December		3.	6. 11. 18.

Om tu wil lefwa åhret om kringh
Så ackta digh wål för dhe (7) 31 tingh } Ravicius
Som åhr förfatat i dessa dagar } anno 1636
På huilka tu icke skal åderslå eller badha } 5 Maj

I En summa sagth, Jngin må på dessa förre-skriffna dagar taga sigienst. Taga sig någån resa förhanden, eller på dhånna dagån hölla Brölåp och giftha sig, ty them går aldrih wäll som thettha taga sig förhanden på *forbenämpda* dagar. Och hoosom på 1 aff dessa dagar hijth til wården föödth warder, honnom går k[n]appast wäll i thenna Wården.

Anno 1636. then 5 Maij hac^b Annotata sunt

a
Matthia Nicolaj
Ravicio

(Mörkare bläck)

Någhra Märkteken^c på Juladagarna.

1. Först åhr til merkiandess, at kommer Juladagån på Söndagen, tå bliffr godh winther och blåsande wår, tor sommar och goodh winther.

2. Faller Juladagen på Thijsdagen, tå warder En Rängnfull winther, blåsande wår, wåther Sommar och Stoor storm, många qwinner döo, skip förgåss, och konnungar warda af daga tagne.
3. Kommer han på Odenssdagen, tå bliffr hårdh winther, ond wår och god Sommar.
4. Faller han på Torssdagen, tå bliffr good winther, blåsande wår och goodh Sommar, Stoor ymnoghet och godh tidh på fodher.
5. Kommer han på Fredagen, tå warder en omskiffteligh winther, good wår, godh sommar, ja och fulgåth åhr.
6. Faller han på lögerdagen, tå warder En bedröfligh winther, blåsande wår och all frucht åhr betideligen, Gambla Människior^c döo, ia foglar i husen lida nöd och farlighet.

Någhra Märchtecken Om theet Stormar om Nåtherna j Julehelghen

1. Stormar thet Juladagz Nat, tå betyder thet stoor herre dödh.
2. Stormar thet Andredagz Nath, tå förderfuass alla Winbår.
3. Stormar thet 3diedagz Nath, tå betydher barnss och quinars dödh.
4. Stormar the 4dedagz Nat, tå betyder det hårt år på bröfödan.
5. Stormar thet 5. Nathen, tå betydher deet stoor prästedödh.
6. Stormar thet 6. Nathen, gar stoor skam öfwer wården.^d
7. Stormar thet 7. Naten, tå måge konungar strida oskadde.
8. Stormar thet 8. Nathen, tå går mykin Eldh öfr wården.
9. Stormar thet 9. Nathen, tå dör gement gam-malth folk.
10. Stormar thet 10. Nathen, tå skall mykin skoogh förgåss.
11. Stormar thet 11. Nathen, tå blifwer mykin boskapz dödh.
12. Stormar thet 12. Nathen, tå warda Herrar och Konnungar slagna j strid.

Om Tordöön.

Ähr
till
at
mär-
kandes
om
tordön
höress
wdij

Januario betyder storm nogh frucht och Öhrligh thet Ähret.
 Februario betyder mång mans dödh män mest the Rijkass.
 Martio mykin storm, ymnoghet på frucht och Kijff iblandh folkit.
 Aprilljs Et fruchsampt Ähr och ondee Mannedöödh.
 Maijo Människiorna stor hunger och lithen frucht thet ähret.
 Junio Människiorna och skogarna skeer skadha.
 Julio tekmar gåth ähr, män Swijnadöödh.
 Septembri Frucht och mächtigh Manna^e dödh.
 Octobri Storm, dyrt korn och lithen frucht.
 Novembri Noogh frucht och blith weedher.
 Decembri ymnogheet på korn, godh frucht, sampt fridh och Endrächtt på theet ähret.

Hesse förreskrifna bemärkelser, ähro sammpn-hemtade af Förfarne och Gamla Män oss till rätelse^e och underwissningh. Annoterat a Matthia Nicolaj Ravicio Anno Christi MDCXXXVI, et Mense 10 Novembris.

^a De två sista siffrorna med mörkare bläck.

^b Detta ord med mörkare bläck. De följande sex orden ha alltså ursprungligen bildat en fristående mening.

^c ä skrivet som e med diakritiska tecken.

^d De fem sista orden under de strukna orden "tä må Konungar Strida oskadde".

^e Slutvokalen osäker.

För mången torde det återgivna förefalla välkänt. Liknande texter finnas nämligen i en av våra mest spridda böcker. *Bondepraktikan* har i själva verket bl. a. också liknande serier uppgifter om förkastade dagar, om hur årets väderlek kan utläsas av förekomsten av storm under någon av de 12 första juldagarna, om hur tordön i de olika månaderna verkar och vad som sker, när juldagen faller på en viss veckodag.

Den äldsta kända upplagan av den svenska bondepraktikan trycktes emeller-

tid först 1662.⁵ Därtill kommer att den är väsentligt utförligare än Ravicius och att åtskilliga faktiska olikheter finnas. Vidare är formen mestadels bunden, dock icke i de uppgiftsserier som motsvara Ravicius text. Enligt en visserligen icke obestridd uppfattning är den svenska Bondepraktikan i huvudsak en översättning av någon tysk bondepraktika.⁶ Sådana ha nämligen tryckts i ganska många upplagor alltifrån 1508.⁷ Redan 1530 kom dock en väsentligt utvidgad upplaga, efter allt att döma stammande från kretsarna kring de båda reformatörerna Luther och Melanchton. Att den senare skulle medver-

⁵ Nytryck 1913, utg. av R. Geete. Att upplagan av 1662 icke är den äldsta, har gjorts sannolikt av A. Nelson: Om den svenska bondepraktikans ursprung (Nord. tidskr. f. bok- och biblioteksväsen 1934) s. 50 noten. Möjligen kan en första upplaga ha kommit redan på 1640-talet. A. a. s. 48 noten.

⁶ H. H. Hildebrandsson: Väderlekslärans ståndpunkt under forntiden och medeltiden (1912) s. 5 anser, att den svenska bondepraktikan är en "samarbetning af två tyska folkböcker, hvilka på 1500-talet i en massa upplagor konkurrerade med varandra: *Leonhard Reynmans Wetterbüchlein*, som först utgavs 1505 och på 34 år upplefde 17 upplagor, samt *Bauern-Practica*, hvars första kända upplaga är af 1508". Han torde därvid i stort sett följa G. Hellmanns inledning till dennes facsimiledition av 1508 års *Bauern-Praktik* (jfr följande not). Fullt så enkelt ligger det dock inte till. Jfr E. Tuneld: *Bondepraktikan en översättning från danskan* (Festskrift till A. Kock 1928, s. 401—405) och A. Nelson a. a.

⁷ *Die Bauern-Praktik 1508*. Facsimiledruck mit einer Einleitung. (Neudrucke von Schriften und Karten über Meteorologie und Erdmagnetismus hrsg. von G. Hellmann. N:o 5. Berlin 1886) innehåller en utförlig resonerande bibliografi över hela det europeiska beståndet av bondepraktikor. Någon större utförlighet i beskrivningen av de många tyska upplagornas skiljaktigheter från varandra kunde kanske ge bättre upplysningar om varifrån andra länders utgåvor stamma. I någon mån torde Hellmann också ha överskattat möjligheterna att genom förfrågningar vinna kunskap om de äldsta upplagorna av dessa småtryck.

kat, är dock en ren gissning. Den svenska upplagan av 1662 är likvisst ännu vidlyftigare än den tyska från 1530. Mycket av dess material stammar därifrån, de versifierade delarna via en dansk bondepraktika. Annat är utan tvivel ganska specifikt.⁸

Att så är fallet med serien "Notationer om förkastade dagar" (s. 99 f.) i Bondepraktikan, förefaller mig ganska evident. Visserligen kan man ur de tyska upplagorna sammanställa dylika genom excerpering ur serier med en mångfald andra uppgifter, men det ställer sig ganska vanskligt att få fram en någorlunda identisk text. Därtill kommer, att denna vidskepelse har gamla anor. Redan anti-kens romare ansågo vissa dagar som olämpliga för att starta mera betydelsefulla företag (dies atri, dies egyptiaci).⁹ De ha i det stycket som i så många andra blott övertagit äldre kulturfolks traditioner. Det är emellertid att märka att deras serier ej förete de minsta likheter med Bondepraktikans. Medeltiden övertog denna tro, som blev känd även i Sverige. I våra äldre läke- och örteböcker¹⁰ finnas vanligen uppgifter om vilka dagar som äro lämpliga eller olämpliga för åderlåtande, samt ävenså om onda eller förbjudna dagar. I allmänhet äro dock dessa

uppgifter inkapslade i hela serier andra sådana. De olika läkeböckerna ha regelmässigt från varandra skiljaktiga uppgifter men dock en viss inbördes likhet och detta även med Bondepraktikans uppgifter. Gemensamt för alla, både korta och långa serier är sålunda, att 6 juni och 6 oktober "förkastas". Ingen serie liknar dock Bondepraktikans så mycket som den Ravicius nedtecknade i maj 1636. Tabellen är nästan helt densamma.¹¹ Däremot äro de inledande (och avslutande) texterna helt olika. Att märka är dock att han på ett undantag när helt saknar den andra kolumnen i Bondepraktikans tabell. Undantaget har formen av ett litet tilllägg, som att döma av bläckets färg gjorts i nov. 1636 samtidigt med de tre yngre uppteckningarna.¹² Slutsatsen av denna genomgång kan ej gärna bliva någon annan än att både Bondepraktikans utgivare

¹¹ Skillnaderna äro stundom sådana, att det är tydligt, att Ravicius slarvat vid avskrivningen. Andra förklaras av att mellanlederna till den gemensamma källan både för honom och bondepraktikan varit många. Detta torde t.ex. vara fallet, när den ene har en siffra, som också finns hos den andre men där ej står ensam

	Ravicius	Bondepraktikan
aug.	20, 21	2, 10
sept.	10, 18	1, 18
nov.	6, 28	6, 18

Rent slarv av Ravicius är t.ex. att han tappat bort 6 jan., fastän han i sin summering räknar med sju förkastade dagar i jan. Beträffande maj och april är det möjligt, att han av slarv låtit de båda månadernas siffror byta plats. Ordningen mellan dagarna i maj tyder ock på att han i miss-hugg skrivit 10.7.18 i st. f. 10.17.18. Märkas må dock, att läkebok 7 (SFSS 26, s. 252) för april har den snarlika serien 7, 17, 17, en variant, som övriga läkeböcker mest ha i maj.

¹² Bondepraktikan anger 7.15.17 olämpliga för åderlåtning i maj. Ravicius har därför i november 1636 (med mörkare bläck!) tillagt 15.17 efter den gemensamma källan. Siffran 7 fanns nämligen redan förut i hans text för maj.

⁸ S. Svensson: Bondepraktikan och den folkliga traditionen, Folk-Liv 1943—44 s. 10 ff. och not 5 redogör för E. Tunelds upptäckt av beroendet av den danska bondepraktikan och A. Nelsons fördjupande därav i o. a. a. samt visar själv på spår av inhemsk tradition.

⁹ Jfr A. Nelson: Dies aegyptiaci, Ett bidrag till kännedomen om den medeltida kalendern (Överbibliotekar Wilhelm Munthe på 50-årsdagen 20. oktober 1933 fra fagfeller og venner), N. Lithberg: Computus s. 277, K. Vilckuna: Zur ältesten Geschichte der Woche (Folk-Liv 1957—58) s. 204 f.

¹⁰ SFSS 26. Örte- och läkeböcker utg. af G. E. Klemming.

och Ravicius för detta avsnitt nyttjat inhemskt material och att åtminstone deras tabeller ha gemensamt ursprung.

De tre följande uppteckningarna av Ravicius ha tillkommit samtidigt i nov. 1636. Den första av dem redogör för följderna av juldagens inträffande på olika veckodagar.¹³ Bondepraktikan börjar som bekant med en versifierad redogörelse därför, som är långt utförligare och icke så litet annorlunda än sin äldre svenska föregångare. Motsvarighet finnes även i "Die Bauern-Praktik" från 1508. Som utgivaren av facsimilupplagan därav visat, ha dylika "märktecken" uråldriga anor från tiden långt före vår tideräknings början. Ursprungligen ha de dock börjat med det romerska årets första dag. Julfirandets genombrott i kristen sed medförde så småningom att juldagen fick övertaga nyårsdagens roll. Detta gick så mycket lättare, som det är jämnt en vecka mellan de båda dagarna och årsbörjan på juldagen ej var ovanlig på kontinenten. Som en kuriös mellanform må nämnas en senmedeltida svensk uppteckning, som ansluter sig till åttonde dag jul (dvs. nyårsdagen!). Två sådana serier börja med nyårsdagen.¹⁴ Såväl dessa som den nyssnämnda äro av andra typer än uppteckningen av Ravicius, utförligare och avvikande i detaljer och formuleringar.

Den tredje serien anknyter också till juldagen men gäller de tolv första nätterna efter denna och hur deras väder påverkar året. Dvs. Ravicius nöjer sig med att ange verkan av storm de olika nätterna, medan såväl die Bauern-Praktik som Bondepraktikan också taga hänsyn till

vackert väder. Sannolikt har också denna serie "märktecken" en gång börjat med nyårsdagen. Då svenska medeltida motsvarigheter saknas, finns ingen anledning att gå närmare in därpå. Uppteckningens sydländska ursprung framgår tydligt av dess andra rad: "tå förderfwas alla Winbär". Jämförelse med de tyska föregångarna visar nämligen, att med det sista ordet avses vindruvor.

Även för den sista serien är ett dylikt ursprung påtagligt. Den innehåller nämligen en åskkalender, dvs. uppgifter om följderna av åska i årets alla tolv månader. Åska i vintermånaderna torde dock såväl i Norden som i dess grannländer närmare söderut vara så pass sällsynt, att ingen spontant skulle komma på tanken att förutsätta något dylikt. Det oaktat har just den sortens väderspådomar ögonskenligen varit mest populära i svensk senmedeltid. Ej mindre än fem åskkalendrar, tonitruualier, förefinnas sålunda i våra från medeltiden stammande läkeböcker.¹⁵ Därtill kommer ännu ett hos Olaus Magnus (I, 35).¹⁶ Inte heller saknas de i Reynmans Wetterbüchlein av 1505, die Bauern-Praktik av 1508 eller i Bondepraktikan (s. 92 ff.), ehuru både i dessa och i vissa läkeböcker utplottrade

¹⁵ Samtliga tryckta i Saml. utg. av Sv. fornskriftsällskapet 26, nämligen i läkebok 3 (s. 137—8) från ca 1500, läkebok 6 (s. 187—192) från ca 1450, läkebok 7 (1500-talet) med delvis två versioner (respektive s. 247—250, 252 f.), codex Rålamb 11 (före 1500, s. 465—8), codex K 55 (början av 1500-talet) s. 475—484.

¹⁶ Jfr J. Granlunds kommentar s. 50. Av hans påpekande, att han ej kunnat finna någon latinsk förebild till detta tonitruale, synes närmast den slutsatsen kunna dragas, att Olaus Magnus har sina kunskaper ur svenska källor. Som vi strax skola se har han rimligtvis haft tillgång till ett svenskt tonitruale.

¹³ Hos Ravicius fattas dock måndagen.

¹⁴ Läkebok 3, SFSS 26, s. 140.

bland många andra märktecken av annan art.

Rent handskriftmässigt äldst av de omtalade åskkalendrarna är tydligt den som är tryckt i "läkebok 6". Denna ingår i ett samlingsband, som åtminstone delvis stammar från 1450 och avsetts för bruk i domskolan i Linköping.¹⁷ Övriga delar synas knappast vara yngre.

Enligt Klemming har den för oss intressanta texten möjligen danskt ursprung. Detta låter sig väl tänkas, men påpekas bör, att många texter från unions tiden äro starkt språkligt influerade av danskt språk, utan att det för den skull finns anledning att tro att de litterärt sett stamma från Danmark.

De inbördes olikheterna mellan alla dessa tonitrualer äro relativt obetydliga, varken Olaus Magnus, Ravicius eller de tyska och svenska bondepraktikorna förete några väsentliga avvikelser från varandra. Vad den förstnämnde beträffar, så står hans text typologiskt sett närmast just "läkebok 6". Då denna mänskligt att döma brukats i domskolan i Linköping, Olaus Magnus hemstad, är sambandet helt naturligt. Skillnaderna låta sig i huvudsak förklaras med att Olaus Magnus

laborerar med minnesgods, vilket han litterärt överarbetar.¹⁸

Den lincopensiska tradition på åskkalendrarnas gebit, som vi sålunda kunna spåra hos Olaus Magnus, synes mig även ha avsatt tydliga spår i de något yngre svenska tonitrualierna. Detta gäller dock icke så mycket Ravicius, vars text har en del avvikande formuleringar. De sakliga skillnaderna äro däremot i regel obetydliga. "Kiv bland folket", hans prognos för mars svarar rätt dåligt mot tonitrualiernas och Bondepraktikans enkla "örlig", bättre mot Olaus Magnus "strepitus iudiciorum". För april spår de äldre tonitrualierna "onda manna död" (i andra versionen i läkebok 7 [s. 252] specificerade som "tjuvar, förrädare, mördare, rövare"), vilket hos Ravicius blivit "ondhee manna död" och i Bondepraktikan "ond manna död".¹⁹ Känslan för det äldre språket har tydligen trubrats av.

Den kunnige läsaren har törhända märkt, att författaren undvikit nämna ett spritt folktryck, som också innehåller "några märktecken". Till äventyrs misstänker han, att detta skett, därför att detta skulle vara helt sekundärt i förhållande till Bondepraktikan. Så har den omsorgsfulle utgivaren av "die Bauern-

¹⁷ Codex Arnemagnæanus 792 in quarto, Universitetsbiblioteket i Köpenhamn. Såsom redan utgivaren av läkeböckerna, G. E. Klemming, påpekat är innehållet mycket blandat (SFSS 26, s. 498). Där finns både medicin och teologi. Ett av de teologiska styckena har några uppgifter, som Klemming återger (dock med tryckfelet "collectus" i st. f. "collectum"). Detta är såtillvida av intresse, som det anger att partiet förelästs i domskolan av en "locatus", en motsvarighet till senare tiders hörare (benägen muntlig uppgift av arkivarien G. Sjöberg) och upptecknats av en scholar, som f. ö. anger sig som lärjunge till "scholasticus". Den sistnämnde, som heter Henrik, kunde man gissningsvis tänka sig vara den senare biskopen Henrik Tidemansson i början på sin bana.

¹⁸ Liksom i andra svenska tonitrualer uppges hos OM, att tordön i februari förorsakar stor dödlighet. Dessa tillägga emellertid "i synnerhet bland de rika", Olaus: "præsertim eorum qui deliciose vivunt" (särskilt bland dem som "roa sig", översättningens "föra ett utsvävande liv" är för skarpt). Om detta är minnesfel eller moralisten sticker fram, är ej lätt att säga. Åska i mars vållar åter i andra svenska versioner örlig men hos OM "strepitus iudiciorum" (bråk vid domstolarna), något som ej är alldeles olik Ravicius "Kiiff i blandh folkit". Typisk och välmotiverad är OM:s anmärkning, att åskväder i november äro ytterligt sällsynta.

¹⁹ Olaus Magnus saknar helt motsvarighet till detta moment.

Praktik" fattat förhållandet mellan Bondepraktikan och *Sibyllæ Prophetia*.²⁰ Hur som helst så syntes en jämförelse mellan *Sibyllæ Prophetia* och texten hos Ravicius nödvändig.²¹ Den visade en praktiskt taget total överensstämmelse. Båda innehöll samma tre serier märktecken i samma ordning och den verbala överensstämmelsen var åtminstone 90 %. Ravicius saknar dock som sagt uppgifter om följderna av att juldagen faller på en måndag och av att det åskar i augusti, men det kan ju vara slarv. I varje fall råder det icke något som helst tvivel om att Ravicius och *Sibyllæ Prophetia* (1740) öst ur samma källa. Närmast till hands att tänka sig är då onekligen, att det funnits en äldre upplaga av den lilla uppbyggelseskriften. Så är också fallet.²² I svenska bibliotek finnas från 1600-talet åtta upplagor, av vilka två äro äldre än Ravicius uppteckning. Den äldsta kända är från 1626 och endast bevarad i ett exemplar i ett samlingsband i Uppsala universitetsbibliotek. Även de följande upplagorna äro rariteter, flera av dem defekta i det för oss intressanta slutpartiet, vilket bl. a. gäller den näst äldsta utgåvan. 1626 års upplaga är tryckt i Kalmar och inte just något typografiskt mästerverk med många tryckfel och enstaka partier bortslarvade. Då de senare

finnas i yngre upplagor, som också i annat avvika, har man anledning mistänka att ännu äldre upplagor av detta lilla småtryck funnits. En jämförelse mellan 1626 och 1740 års upplagor av *Sibyllæ Prophetia* och Ravicius text ger ett ganska oväntat resultat.²³ I den förra saknas liksom hos Ravicius uppgifter om följderna av att juldagen faller på en måndag och av att det åskar i augusti. Vidare har fyra "märktecken" samma text hos Ravicius och 1626 års upplaga av *Sibyllæ Prophetia* men avvikande i 1740 års upplaga. I ytterligare sex fall avviker emellertid Ravicius från båda upplagorna, som sinsemellan överensstämma. I fyra av dessa fall äro dock avvikelserna ganska obetydliga (ett ord fattas eller har tillsatts, samma ord i annan ordning). Av de återstående två avvikelserna kan den ena bero på att Ravicius strukit de halvt obegripliga orden "arffuodeles fuller höst", den andra på felläsning av

²³ 1626 och 1740 års upplagor av *Sibyllæ Prophetia* förete följande olikheter gentemot Ravicius (de kursiverade orden saknas eller äro annorlunda hos Ravicius).

Serie 1 (faller juladag på en söndag)
söndag: ... *kort* Sommar och wacker Höst (S. P. 1626 som Ravicius).

onsdag: ... *arffuodeles fuller Höst*.

torsdag: ... *och god freder* (S. P. 1740 godh fridh).

Serie 2 (storm om nätterna efter juldagen):

3: die natten: ... *Barne eller Qwinne* död.

5: te natten: ... *Clerckers* död.

9: de natten: ... *döör gammal Folck* ... (ordet "gement" hos Ravicius saknas).

Serie 3.

jan: ... *Örlig och mycken Storm* (endast i S. P. 1740).

april: ... ett fruchtsamt *och godt* år och stoor *Människio död* (S. P. 1626 som Ravicius).

maj: ... liten (1740 litet) frucht, Och stor hunger på thet åhret (Ravicius omvänd ordning, hans "Människiorna" saknas).

sept: ... fruchtsamt *åhr* ... (S. P. 1626 som Ravicius).

²⁰ Hellmann s. 51: "Das erstere Buch (o: *Sibyllæ Prophetia*) scheint auch eine Uebersetzung aus dem Deutschen ('Zwölf Sibyllen Weissagungen' vgl Graesse Trésor VI, 397) gewesen zu sein, das aber im 17 Jahrhundert eine specifisch schwedische Gestalt annahm und vom Jahre 1738 ab einen Auszug aus der Bauern-Praktik enthält."

²¹ Som KB:s ex. av 1738 års upplaga saknar just slutpartiet med "märktecken", fick jag hålla mig till utgåvan av 1740.

²² I. Collijn: Sveriges bibliografi. 1600-talet, sp. 724. Jfr även H. Hildebrandsson: Väderlekslärans ståndpunkt s. 4. Hellmanns misstag återfaller på hans svenska meddelare.

”freder” till ”fodher”.²⁴ Det torde därför knappast råda något tvivel om att Ravicius för sina uppteckningar nov. 1636 begagnat en tidig upplaga av Sibyllæ Prophetia, sannolikt den ännu bevarade från 1626, möjligen en ännu äldre. Därmed är också sagt, att hans text praktiskt taget saknar självständigt värde.

Undersökningen har emellertid fört det goda med sig, att teorin om att ”märktecknen” i Sibyllæ Prophetia skulle härstamma från Bondepraktikan helt måste avskrivas. Möjligt förefaller däremot att den senare lånat av den förra. För min del skulle jag dock vilja varna för att i detta sammanhang pressa de praktiska likheterna för hårt och negligera de verbala olikheterna. Därtill kommer att läke-örteböckernas innehåll säkerligen haft sin betydelse.

Sammanfattningsvis skulle jag vilja

²⁴ Jag har varit inne på tanken, att Ravicius text stannar från en föreläsning. Felläsningen i andra serien, då han råkat skriva 7:e nattens text vid 6:e natten, visar emellertid, att hans utskrift är en kopia.

hävda, att en i viss mån säregen svensk tradition i fråga om de ovan omtalade ”märktecknen” utbildats senast under 1400-talets sista hälft och snart förgrenats. En förgrening har redan i början av 1600-talet utkristalliserat sig i det äldsta tillägget till Sibyllæ Prophetia, vilket Ravicius kunnat utnyttja. En annan, som möjligen har lincopensisk anstrykning kan spåras i läkeböckerna och hos Olaus Magnus och till sist hos Bondepraktikan. En rätt typisk — i sig själv obetydlig — differens må anföras. Samtliga medeltida svenska tonitrualer och Bondepraktikan angiva, att åska i juli förorsakar ”fädöd”, medan alla upplagor av Sibyllæ Prophetia (och Ravicius) har ”svinadöd”. Kanske är detta att förenkla problemet en smula. Om förgreningarnas antal veta vi föga, att de förtlöpt helt oberoende av varandra, är kanske litet mycket sagt. Man kunde t. ex. peka på att medan läkeböckerna och Bondepraktikan efter åska i mars bl. a. väntar ”örilig”, så har Olaus Magnus ”strepitus iudiciorum” och Sibyllæ Prophetia ”kijff ibland Folcket”.

Zusammenfassung

Zur Frage der schwedischen Bauernpraktik

Der Verf. zitiert die Notizen eines Uppsala-Studenten, M. N. Ravicius, aus d. J. 1636, über die „verworfenen Tage“, über gewisse Voraussagungen während der Weihnachtszeit und über Gewitter in verschiedenen Monaten. Die schwedische Bauernpraktik, aus der uns ähnliche Angaben bekannt sind, geht hauptsächlich auf deutsche Vorbilder zurück. Der Verf. weist jedoch darauf hin, dass Ravicius hier bei den „verworfenen Tagen“ einer älteren, ein-

heimischen Tradition folgt. Die Voraussagen hat R. der Sibyllæ Profetia, wahrscheinlich der ältesten noch bewahrten schwedischen Aufl. aus d. J. 1626, oder vielleicht einer noch älteren, heute unbekanntem Aufl. entnommen. Weiterhin wird dargelegt, dass sich eine, in gewisser Hinsicht eigenständige, schwedische Tradition der Bauernregeln spätestens während der 2. Hälfte des 15. Jahrh. entwickelt hat.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

F. HJULSTRÖM, G. ARPI och E. LÖVGREN: *Sundsvallsdistriktet 1850—1950*. Geographica 26. Uppsala 1955. 418 s., ill., 4 pl. Pris kr 20:—.

Den geografiska och historiska skildring av Sundsvallsdistriktets utveckling, som här framlagts, är resultatet av ett team-work mellan företrädare för olika grenar av geografin. Undersökningen påbörjades 1941 och avsåg att bli ett regionalgeografiskt arbete med huvudvikt på de ekonomisk-geografiska problemen. Initiativtagaren var Filip Hjulström, som i arbetets första skede utförde såväl de natur- som kulturgeografiska rekognosceringarna. Han har sedermera blivit professor i naturgeografi, och det kapitel, som avser naturförhållandena är också hans verk. Därjämte har han skildrat Sundsvallsdistriktets befolkningsgeografi och näringsliv sådant det tedde sig vid 1800-talets mitt.

Bokens huvuddel, som behandlar Sundsvallsdistriktets ekonomisk-geografiska omvandling under industrialismens skede, är författad av professor Gunnar Arpi, medan befolkningsutvecklingen skildrats av lektor Esse Lövgren.

Sundsvallsdistriktet är ett av världens största och mest koncentrerade skogsindustriområden. Indalsälven och Ljungan äro de stora pulsådor, som givit Medelpad dess sällsynt goda förutsättningar för utnyttjande av landskapets rika skogstillgångar. I stort sett är det också till älvdalarna, som bygden är knuten. De båda stora floderna och deras dalgångar jämte anslutande vattendrag ha därför ägnats stor uppmärksamhet i den naturgeografiska beskrivningen. Hjulström underskattar inte inlandsisens arbete men anser att båda dalarna i sitt nuvarande skick dock främst utgöra resultatet av den ökade aktivitet, som flodernas erosionsarbete måste ha utvecklats efter en under tertiärtiden inträffad landhöjning. Indalsälvens delta, som gör flodmynningen svårnavigerad, är huvudsakligen människans verk, skapat genom Ragundasjöns tappning

1796. Vid denna katastrof medförde flodvägen mängder av sand, som byggde upp stora öar, vilka nu höjts över vattnet. Dessa äro utan större värde ur jordbrukssynpunkt men ha fått en viktig användning som flygfält och flyghamn för Sundsvall och Härnösand. Frånsett Indalsälvens delta är kustbeskaffenhetsen gynnsam, och hamnförhållandena ha i hög grad främjat industrins utveckling i Sundsvallsdistriktet. Jordbruksbygden har märkligt nog knappast någonsin nått fram till öppna kusten i Medelpad. I motsats till de flesta andra norrländska älvdalar voro Indalsälvens och Ljungans dalgångar närmast havet glesbefolkade före industrialiseringen, emedan dessa områden upptagas av magra jordarter.

Redan vid mitten av 1800-talet funnos i Sundsvallsdistriktet befolkningsagglomerationer, bl. a. kring järnbruken. Efterfrågan på livsmedel var större än vad det lokala jordbruket kunde tillgodose, varför spannmål m. m. delvis måste tillföras söderifrån. För sin råvaruförsörjning voro järnbruken beroende av goda förbindelser med Bergslagen. Järnbruken voro betydande tätorter, som spelade en stor roll för den övriga befolkningen i östra Medelpad. Vid bruken tillhandahölls ofta spannmål till nedsatt pris, åtminstone till vissa anställda. Bruken höllo även lager av diverse livsmedel och nödvändighetsvaror och tjänstgjorde som små lanthandelsbutiker. Bruken hade stort behov av arbetskraft för körslor, kolning och arbete i brukens jordbruk. Detta behov tillgodosågs huvudsakligen av torpare. Brukstorpen voro emellertid få i jämförelse med torpbebyggelsen inom distriktets bondebygd. Ordet torp är icke entydigt. Liksom fallet är i andra trakter av landet användes det i många olika betydelser. Den diskussion, som Hjulström för härom och om torpens roll för arbetskraftsförsörjningen skulle ha vunnit på om han jämfört sina resultat med andra nyare forskningar över hithörande problem. (Bland dessa må särskilt framhållas Valter

Elgeskogs, Axel Wennbergs, Yngve Nilssons samt Olof Nordströms arbeten. Intet av dessa är upptaget i litteraturförteckningen.)

Medan den del av boken som författats av Filip Hjulström i främsta rummet skildrar förhållandena vid en viss tidpunkt, nämligen vid 1800-talets mitt, utgör Gunnar Arpis avsnitt en skildring av näringslivets dynamiska utveckling under den väldiga industrialiseringsprocess, som för Sundsvallsdistriktets del inleddes med de första ångsågarnas tillkomst. En intressant framställning ger Arpi av bolagens skogsförvärv och av den psykologiska bakgrunden till den diskussion, som föregick den nu gällande restriktiva lagstiftningen på detta område. Denna lagstiftning tillkom i huvudsak i början av 1900-talet, då folkökning och jordbrist hade lett till en omfattande emigration, vilken man ville motarbeta genom åtgärder till skydd av den självägande bondeklassen.

Arpi lämnar uttömmande redogörelser för skogstillståndet, flottningen och virkesförsörjningen. Ehuru den systematiska behandlingen av sågverken och massafabrikerna intar en central plats i Arpis framställning, glömmar han icke järnhanteringen, som ännu under 1800-talets sista årtionden var av betydelse i Sundsvallsdistriktet och dessutom i viss mån påverkade träindustriernas utveckling. Ett tidigare arbete har Arpi f.ö. ägnat åt den svenska järnhanteringsens träkolsförsörjning under 1800- och 1900-talen.

Norra Sveriges sågverksindustri är tidigare behandlad i en avhandling av Harald Wik, till vilken Arpis specialundersökning över Sundsvallsdistriktet utgör ett värdefullt komplement.

1849 anlades Tunadals ångsåg nära Sundsvall såsom den första i landet, och under 1850-talets början tillkommo ytterligare sådana i Mon och Vivstavary. Vattensågningens expansion fortsatte emellertid ännu under senare hälften av 1860-talet jämsides med den ännu mycket snabbare utvecklingen av ångsågningen. Som helhet tagen kulminerade sågningen i Medelpad i början av 1890-talet för att därefter minska som följd av en relativ virkesbrist inom de konkurrenskraftiga dimensionerna. "Sågverksdöden" kom att hårt drabba Sundsvallsdistriktet. Efterhand som

massaindustrin byggdes upp, kom denna att utnyttja det mindre virket. Arbetarantalet inom Medelpads sågverksindustri var 1950 blott femtedelen så stort som i slutet av 1890-talet, vilket emellertid icke motsvaras av en lika stor produktionsminskning, utan arbetarantalets nedgång är huvudsakligen betingad av den långt drivna driftskoncentrationen och rationaliseringen inom sågverksindustri samt dess integration med massaindustrin. Den senares expansion kompenenserade under 1900-talets första årtionden nedgången av antalet sågverksarbetare, och från mitten av 1930-talet har den övertagit sågverkens roll som dominerande bransch. Vid slutet av 1920-talet upphörde emellertid massaindustrins expansion, men på 1940-talet övertog snickeriindustri en stor del av den från sågverken friställda arbetskraften. Sysselsättningen inom de på skogen grundade industrierna har emellertid icke som helhet kunnat vidmakthållas, men den industriella verksamheten har blivit mångsidigare genom tillkomsten av andra industrigrenar, framför allt superfosfattillverkningen, vars naturliga förutsättning utgöres av den rikliga tillgången på elektrisk kraft. Vid Indalsälven och Ljungan ligga flera av våra största kraftverk.

Befolkningsgeografiska undersökningar av det slag, som Esse Lövgren utfört, äro ännu relativt fåtaliga i Sverige. Man saknar i litteraturförteckningen särskilt Hägerstrands och Dahls arbeten på hithörande områden. Lövgrens intressanta arbete bör dock otvivelaktigt vinna beaktande vid kommande forskningar om vårt lands demografiska förhållanden. Lövgren konstaterar, att emigrationen från Sundsvallsdistriktet var störst under 1890-talet. Ända fram till sekelskiftet skedde emellertid en stark tillströmning av folk framför allt från närbelägna trakter av Sverige. Sedermera ha med vissa avbrott flyttningsförluster varit allmänna och särskilt för Alnös del betydande. Liksom i andra delar av landet äro flyttningarna till och från Stockholm betydligt vanligare nu än förr. Under 1800-talets tre sista decennier skedde en stor inflyttning till Sundsvallsdistriktet från Värmland, särskilt från Fryksdalen och Jösse härad. Detta tillskriver Lövgren de s.k. arbetsvandringarna. En mycket betydande del av arbetskraften i

skogen bestod av s. k. löskarlar. Den första värmländska träepoken hade slutat omkring 1860, och värmlänningarna hade en speciell teknik för timmerdrivningar och flottning, som de lärde norrlänningarna. Som exempel härpå nämnes användning av hästen i skogen, såg i stället för yxa och lättare slädar. Värmlänningarna voro enligt Lövgren så eftersökta genom sin kunnighet, att värvare sändes ut till Värmland. Skogsarbetarna därifrån bidrogo till att sprida tekniska innovationer till skogshanteringen i Norrland, vilket blev av stor betydelse för dennas expansion.

Den geografiska forskningen har liksom andra vetenskaper på de senare åren alltmer kommit att delas upp på olika specialgebit. Mångsidiga regionalgeografiska undersökningar ha därigenom blivit relativt sällsynta. Det är ett gott grepp av uppsalageograferna att på det sätt som skett sammanföra representanter för olika geografiska specialområden till en gemensam, samlande forskningsuppgift.

Helge Ståhlberg.

EINAR BAGER: *Malmöhistoria i sten. Beskrivning och avritning av gravstenar i S:t Petri kyrka och på dess kyrkogård.* Allhem, Malmö 1958. 202 s., ill. Pris kr 28 : 50.

De gamla gravstenarna i våra kyrkor är ett dyrbart arv, som svävar i fara. Århundrade efter århundrade ha generationer haft sin väg över golvet i kyrkan, där dess gravstenar haft sin plats. Helt långsamt har nötningen verkat, men efter hand som sekel lagts till sekel, har skadan på sina håll blivit stor. Lagg därtill okunnighet eller ovist nit, och man kan börja tala om verklig förödelse av dessa kyrkornas värdefulla inventarier. Det är först under detta århundrade, som man börjat få upp ögonen för skadegörelsen och sökt mer eller mindre råda bot för denna, men mycket återstår att göra.

För Malmö vidkommande finns trots allt fortfarande stora skönhetsvärden av denna art i behåll. Det visar den skicklige Malmökännaren, konstnären, fil. dr Einar Bager i sitt på

Hans Hoffmans gravsten över hustrun. Från 1536.

Allhems förlag utgivna magnifika verk *Malmöhistoria i sten.*

Av de 206 gravstenar, vilka stadsingenjören J. Örngren 1747 upptager på en plan över kyrkan, finnas nu endast 49 bevarade, därav dock flera i fragmentariskt skick. Efter 1747 ha ytterligare ett fåtal vårdar tillkommit, varjämte ett mindre antal sådana inflyttats från S:t Petri kyrkogård. Hela det beskrivna antalet uppgår till 80 stycken. Samtliga har Bager minutiöst noggrant avritat, vilka teckningar i boken förnämnt återgivits i offset. Sakligt men ändå lättflytande och fängslande berättar författaren om de hädangångna, om deras liv och insatser i samhället, om bild-

huggare, bomärken och annat, allt vittnande om stort vetande.

Det behandlade gravstensmaterialet omspanner en tidsperiod från det kyrkan var ung — dvs. på 1300-talet — och fram till tiden omkring senaste sekelskiftet. Visserligen förbjöds här i Sverige gravsättning av de döda i kyrkorna år 1822, vilket dock icke hindrar, att ett och annat gravmonument tillkommit efter denna tid. Här finns tidig gotik representerad, vilket exemplifieras av den äldsta bevarade gravstenen i kyrkan med inskription i majuskler. Under 1400-talet förvandlas uncialerna (majuskler) till minuskler (fraktur). Ett förnämnt prov på en sådan är en "döningesten", lagd 1536 av Hans Hoffman över hans hustru. Den har realistiskt utformade centralfigurer, vackra randinskriftioner, en sirlig ornamentbård och dekorativa rosenemblem i hörnen. — Ett fragment i stort format är en 1500-talssten, vilket författaren skarp-sinnigt nog lyckats identifiera som en relik av vården över stadens store borgmästare, Jörgen Kock, död 1555. Den är även märklig såtillvida, att den troligen är den första kända stenen i Danmark, som domineras av religiösa scener. Vidare må nämnas Malmöreformatorns, Claus Mortensens, död 1575, sten framför högaltaret, vilken i all sin enkelhet har något mycket väsentligt att omtala för betraktaren. På svenska skulle den latinska texten lyda: Vad vi äro, skolen I bliva; vi voro en en gång, vad I ären. — Jämte handelsmannen och brukspatronen Per Schultins sten är det den enda, som ligger på sin rätta plats i helgedomen. I övrigt ha sentida arkitekter lyckats grundligt möblera om i kyrkan. Professor Carl G. Brunius, som restaurerade S:t Petri 1858, är inte just persona grata hos Bager och undra på det, så som Brunius farit fram både med gravstenar och andra äldre inventarier i kyrkan.

För att återgå till gravstensbeståndet må vi också ett ögonblick dröja vid gravstenen över Jörgen Kocks kollega, Niels Kuntze, död 1568. De kostymhistoriskt intressanta helfigurerna — borgmästaren och hans maka — äro säkert utformade av en mästarehand från högrenäs-sansens glansdagar; tyvärr är bildhuggaren okänd. Det var nämligen så under denna tidsperiod, att Malmö genom sin närhet till Kö-

penhamn och Helsingör, där många konsthantverkare funno sin utkomst under Kronborgs om- och utbyggnad, ofta gästades mer eller mindre stadigt av konstskickliga mästare från andra sidan Sundet.

En annan i dubbel bemärkelse anonym sten från 1500-talets senare hälft har av tidigare auktoriteter antagits vara Jörgen Kocks, vilket Bager till full evidens bevisat vara fel. Även denna sten har utmejslats av en skicklig konsthantverkare. Christian Axel Jensen anser i sitt standardverk om danska adliga gravstenar, att den har viss frändskap med gravmonumentet över Peder Oxé i Öster Broby kyrka på Själland.

En vacker sten, där man tycker sig skönja den annalkande barocken i de dekorativa ränkorna vid namnplattans sidor, tillhörde år 1666 storköpmannen Peder Weijer, död 1684, vilken givit namn åt en gata i centrala Malmö. Nämda år — 1666 — uppgjordes en gravstenslängd för kyrkan; den förvaras nu i stadsarkivet och har varit Bager en viktig källa vid redovisning av ägarna till gravstenarna. Alla gravplatser i kyrkan voro sagda år belagda. Senare tillkomna gravstenar äro ej många. Bager visar emellertid, hur ibland utbyte av äldre gravstenar kunde ske. År 1730 anskaffar t. ex. amiralitetslöjtnanten Simon Bergh en ny sten till sitt gravställe, ett monument i karolinsk anda, på vilket bl. a. ett krigsfartyg för fulla segel strävar fram över vågorna.

Exemplifieringen ovan har sökt giva några prov på tidstypiska eller konstnärligt särskilt vackra vårdar. Ett urval är inte lätt, då nästan allt material Bager framlägger har något väsentligt att giva oss.

Flera bildhuggare redovisar och namngiver Bager i sitt arbete. Det är inte minst intressant, när författaren söker kombinera deras verksamhet som "gravstensmästare" med andra skulpturarbeten i kyrka och stad. Här tränger sig osökt tanken på en, hur värdefullt det skulle vara, om Bager ville kombinera sina Malmöutblickar även med en titt på mästare och skolor på andra håll i Danmark och Sverige. Den förenämnde danske forskaren Christian Axel Jensen — han är numera död — har varit en bit på väg. Han anför, hur ytterligare en i Malmö S:t Petri befintlig

”dödingesten” måhända skulle kunna föras till den s. k. Berg-Öresundsgruppen, uppkallad efter den i Odense under 1500-talets början verksamme Claus Berg och hans efterföljare. — Den namnlöse mästaren till det ovan nämnda gravmonumentet över Peder Oxé har bildat skola med förgreningar även i Skåne; kretsen kallas ”Broby-Lundgruppen”. Många flera teoretiska spörsmål skulle kunna dragas upp, om utrymmet tillät.

Till det utomordentligt vackra helhetsintrycket har Allhems förlag bidragit genom den allt igenom vårdade utstyrseln och reproduktionstekniken, som man alltid finner från det hållet. Förlagsbandet har till förebild en 1700-talsgravsten, vilken författaren liknar vid en orientalisk matta. Att boken är billig i inköp, är också en stor förtjänst och möjliggör för en var intresserad att bli ägare av densamma.
Leif Ljungberg.

KORTA BOKNOTISER

RAGNAR HJORT: *Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga. Avec un résumé en français.* Stockholm 1956. 135 s., ill. Pris kr 48:—.

Det hör till kutymen att sedan ett historiskt byggnadsverk underkastats förändring av ett eller annat slag, exempelvis en restaurering, redogörelse för vidtagna åtgärder avlämnas till de byggnadsminnesvårdande myndigheterna av den som i egenkap av sakkunnig satts att leda eller övervaka arbetena. I regel gömmes en dylik med fotografier illustrerad rapport i arkiven till gagn för framtida forskning. Mera sällan befordras den till trycket även om en vidare krets av intresserade skulle kunna tänkas ha glädje av en lättare tillgång till densamma. Så har emellertid lyckligtvis skett med den mycket uppmärksammade restaureringen av Gustaf III:s paviljong på Haga, genomförd under åren 1937—1946 under ledning av arkitekten Ragnar Hjort. Han har beretts möjlighet att publicera sin rapport, låt vara till vissa delar i sammandrag, tack vare ekonomiskt stöd dels av Humanistiska fonden, dels av Konung Gustaf VI Adolfs sjuttioårsfond för svensk kultur av år 1954.

Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s

paviljong på Haga, som arbetets fullständiga titel lyder, föreligger sedan tre år tillbaka i en typografiskt välvårdad volym med ett ypperligt illustrationsmaterial av största dokumentariska värde. Man skulle önska att även en redogörelse för rekonstruktionen av den ursprungliga möbleringen hade kunnat inflyta, men detta led i restaureringsarbetet har legat utanför Ragnar Hjorts uppdrag och åvilat andra.

Man måste beundra den omsorg, varmed restaureringsarbetets ledare fullföljt sitt i många stycken svårbemästrade uppdrag att sätta denna utsökta pärla av sengustaviansk arkitektur i värdigt stånd. I slutet av 1860-talet hade nämligen byggnaden ganska hårdhänt förändrats bl. a. genom en, som det synes, alldeles onödig omindisposition av rumsindelningen. Ragnar Hjort har icke dogmatiskt fasthållit vid principen att i allt återföra byggnaden i det skick den hade då Gustaf III ännu var i livet — senare för helheten oväsentliga arkitekturdetaljer har sålunda lämnats orörda — men hans strävan har varit att återskänka paviljongen dess gamla på en gång representativa och intimt privata karaktär, lämpad som en praktälskande furstes pastorala tillflyktsort undan ett stelbent hovceremoniel i stadsslottet.

M. L.

WERA och MARTIN OLSSON: *Stjernerunds slott i Närke under den bernadotteska epoken 1823—1860*. Summary. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar, antikvariska serien 6. Stockholm 1956. 148 s. text, 72 ill. Pris kr 15:—.

Stjernerunds slott i Närke tillhör sedan 1951 Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien genom ett testamentariskt förordnande av Augusta Cassel, född Reuterswärd. Anläggningen med byggnader och park bevaras som kulturminnesmärke och är tillgänglig för besökande sommartid.

Stjernerund är förvisso ett av de intressantaste exemplen här i landet på den sengustavianska arkitekturstilen åtminstone vad de större herrgårdarna beträffar. Det uppfördes omkring 1800 efter ritningar och under ledning av C. F. Sundvall för brukspatron Olof Burenstams räkning. Några yttre förändringar har den monumentala huvudbyggnaden knappast genomgått sedan dess. År 1823 inköpte Karl XIV Johan slottet och egendomen, som han utarrenderade. Vid hans död övergick Stjernerund genom arv till Oscar I, överläts sedermera till sonen prins Gustaf, som dock ej fick tillfälle vistas där någon längre tid, och återgick efter prinsens död 1852 genom arv till konungaparet. Konungens yngste son, prins August, köpte 1856 Stjernerund och det närliggande Edö, men behöll detsamma blott i fyra år, varefter possessionen innehafvs av familjen Cassel intill våra dagar.

Slottet under den bernadotteska epoken har blivit föremål för en monografisk behandling av förre riksantikvarien professor Martin Olsson och hans maka Wera. Det är framför allt redogörelsen för nyinredningen och möbleringen av slottet 1852 för prins Gustafs räkning som i hög grad bör intressera var och en med iver att vilja vidga sina kunskaper om äldre tiders bohag. Tack vare ett flödande arkivmaterial i form av inventarieförteckningar och räkenskaper kan de i mängd bevarade möblerna och andra inredningsföremål från prinsens tid identifieras och tillverkare eller leverantörer anges till full evidens. Bilderna, som är samlade efter texten, är utförda i djuptryck från Nordisk Rotogravyr och har haft ett utmärkt fotografiskt utgångsmaterial.

Förvånansvärt är hur i så stor omfattning den textila utrustningen i detta furstliga hem kunnat bevaras under loppet av ej mindre än hundra år. Man får flera gånger anledning att korrigera sin uppfattning om den vid 1800-talets mitt aktuella möbel- och inredningsstilen tack vare att man här ser ett bestånd, som är absolut tidsbestämt till året.

Boken utgör en högst intresseväckande lektyr och man får icke a priori låta sig avskräckas av det korrekta akademiska, men ack så fantasilösa omslaget.

M. L.

IVAR MODÉER: *Skeppsnamn och skärgårdsnamm*. Natur och Kultur. Stockholm 1956. 164 s., ill. Pris häft. kr 11: 50, inb. kr. 15: 50.

När man hör ett ortnamn, är det ofta, som man börjar fundera över vad det egentligen betyder. Ty att varje ortnamn har en betydelse, tar man för givet. Ibland är betydelsen självklar, t. ex. *Ekhult*, *Svartasjö*. Men ofta nog har namnet under tidernas lopp slipats av och måhända förvanskats, så att endast den språkhistoriskt skolade fackmannen — om ens han — har möjlighet att tolka den ursprungliga innebörden. Mycket av det han genom sitt arbete får ortnamnen att berätta, är av stort värde, ej blott för språkforskaren utan även för t. ex. folklivsforskaren.

En av vårt lands mest kända ortnamnsforskare, professor Ivar Modéer, började tidigt intressera sig för kustens och skärgårdarnas namnbestånd, och han har redovisat åtskilliga resultat av dessa sina forskningar i avhandlingar och tidskriftsuppsatser. En del härav har han nu givit en mer populär utformning, och tillsammans med en del undersökningar om skeppsnamn har han samlat dem i en skrift, *Skeppsnamn och skärgårdsnamm*. Det är en hel del kulturhistoria som här serveras i en behaglig form. Man får veta, att namngivningen av farkoster går tillbaka till heden tid, och man får också exempel på vad som kan ha orsakat vissa fartygsnamn. Båtarnas namn kunna ibland gå igen i namn på grund och skär, där vederbörande fartyg en gång ränt på. Men ortnamnen i skärgården berätta också om gamla tiders samfärdsel, försvarsorganisation, jakt och fiske osv.

Modéers bok är ett bra exempel för icke-fackmannen på vad ortnamnsforskningen kan ge inom ett begränsat område. Den intresserade har också möjlighet att med hjälp av litteraturförteckningen studera facklitteraturen och se hur ortnamnsforskaren arbetar för att nå fram till sina slutsatser.

S.-B. V.

Norden och kontinenten. Föredrag och diskussioner vid 13:e nordiska folklivs- och folkminnesforskmötet i Lund 1957. Mit deutschen Zusammenfassungen. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund 3. 1958. 208 s., ill. Pris kr 16:—.

Värdet av internationella kongresser sättes ju ibland i fråga, bl. a. därför att det ofta händer

att materialet från förhandlingarna ej blir nyttiggjort i någon slags sammanfattning till gagn såväl för deltagarna som för dem, som ej haft tillfälle att närvara. Därför är det roligt att finna en publikation, som inte blott ger en föredömlig redogörelse för föredrag och diskussioner utan som också kommit ut inom rimlig tid. Detta är fallet med materialet från 13:e nordiska folklivs-forskarkongressen i Lund 1957.

En anmälan av en sådan volym kan knappast gå in på de olika föredrag och debatter, som avtryckes eller refereras i denna bok — det vore ju att fortsätta diskussionen — utan får nöja sig med att notera huvudinnehållet. Den inledes med ett par fristående föredrag av Martin P:n Nilsson och Marta Hoffmann, av vilket det förra är en i sig märklig prestation av nestorn i Lunds akademiska liv, det senare en klar översikt över problemen kring flamskvävningens upptagande och utbredning i Norden, särskilt då Norge. Bokens tyngdpunkt ligger emellertid i de fyra diskussioner, som lagts upp till mötet, nämligen om den fyrsidiga gården, om kyrkan och de folkliga årsfesterna, om hantverket som kulturförmedlare och om kyrkplats-sånger och Finnsången. De olika inledningarna äro författade av Sigurd Erixon, Kjell Bondevik, Helge Sögaard, Dag Strömbäck och Sigfrid Svensson.

När av dessa ämnen det tredje om hantverket här omnämnes för sig, är det ett tillfälligt och personligt val. Men för anmälnaren tycktes särskilt Helge Sögaares inledningsanförande mycket stimulerande. Han gör i detta en klar åtskillnad mellan stilhistoriska, teknikhistoriska och samfundshistoriska aspekter, och menar att det egentligen blott är i det sista eller möjligen de båda sista avseendena, samt hantverkarna själva trots sina internationella kontakter kan anses ha varit förmedlare mellan oss och kontinenten. När det gäller nya modeller och stilar är det däremot kundkretsen som varit den bestämmande. Konkreta exempel från olika grenar av konsthantverket belyser hans tes liksom också paralleller med landshantverket, där det ju är påtagligt att det är köparna som format stilutvecklingen, medan hantverkarnas särart ibland mest röjt sig i ofullkomlig efterbildning av beställda mönster. Sögaard understryker dock att hans teori närmast har tillämpning på konsthantverket, medan det ännu fattas underlag för bedömningen av andra hantverk, som ju utgjorde majoriteten. Detta betonas också av övriga inledare i diskussionen, som även berör bl. a. problem i samband med teknik och verktygsspridning.

Boken avslutas med en tillräckligt uttömmande sammanfattning på tyska och är dessutom i viss utsträckning illustrerad. Även lämnas en kort redogörelse för mötets förlopp.

G. v. S.

ARNE NYGÅRD-NILSSEN: *Fredede hus satt i stand med statsbidrag*. Utgitt av Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. Oslo 1958. 118 s., ill.

Den i fjol bortgångne norske riksantikvarien Arne Nygård-Nilssen ger i denna skrift en översikt över de byggnader som sedan tillkomsten av "fredningsloven" 1920 blivit restaurerade med hjälp av statsanslag. Med relativt små medel har på detta område genomförts ett mycket betydelsefullt arbete. Av de bortemot 1000 anläggningar i privat och kommunal ägo, som blivit skyddsregistrerade, ha omkring 200 blivit delaktiga av sådant ekonomiskt stöd. Inledningsvis redogör förf. för de kloka och väl genomtänkta principer, efter vilka fördelningen av de blott alltför knappa medlen skett.

Boken ger f. ö. en rikt illustrerad kavalkad över ett urval av de räddade byggnaderna fylke för fylke. Den ger framför allt en levande föreställning om den imponerande norska träarkitekturen, utan egentlig motsvarighet på andra håll i Europa. Det är utomordentligt tillfredsställande att ett antal representativa monument av detta slag blivit säkerställda för framtiden.

G. B.

Stockholms stads tänkeböcker IV. Från år 1592. Utg. av Stockholms stadsarkiv, red. av FOLKE SLEMAN. Stockholm 1957. 399 s.

Den fjärde delen av den serie av Stockholms stads tänkeböcker som börjar med 1952 omfattar åren 1601—1602. Redigeringsprinciperna är desamma som i förra delen. Volymen innehåller som vanligt förträffliga person-, yrkes-, ort- och sakregister. Delen avslutas med en mantalslängd över borgerskapet i Stockholm år 1602.

S. B. E.

MATS REHNBERG: *The Nordiska museet and Skansen*. An introduction to the history and activities of a famous Swedish museum. Stockholm 1957. 194 s., ill. Pris kr 24:—

Boken är i första hand ett praktfullt planschverk med ett raffinerat urval av motiv och skicklig fotokonst i reklamens vällovliga syfte att presentera sin vara så säljbar som möjligt. Och ingen kan heller beklaga sig över oriktig kundupplysning annat än möjligen den som felaktigt inbillat sig kunna göra

hela bildmaterialet till självupplevelse och då förbisett, att det här även gäller en retrospektiv vägledning. I bild och ord passerar nämligen även institutionens historia revy, och särskilt ha de tillfälliga utställningarna ägnats ett rikt och vackert bildmaterial. Härav framgår, att boken inte riktar sig bara till dollarturisten i gemen, utan att den även är avsedd för de mera kvalificerade utlandsbesökare, som efterfråga institutionens organisation och arbetsformer. Verket är tillägnat ordf. i Nordiska museets nämnd hovrättsrådet J. Nordenfalk. Den utgör i dubbel mening en förnäm presentbok.

S. S.

Sigurd Erixons tryckta skrifter 1911—1957. Förteckning upprättad till hans sjuttioårsdag 26 mars 1958. Utg. av Nordiska museet. Stockholm 1958. 112 s., ill. Pris kr 10:—.

Närmare ett halvt tusental rubriker (förutom recensioner) ge i bibliografisk form den yttre ramen för ett gigantiskt forskningsarbete, som under det gångna halvsekleet inneburit grundandet av nordisk folklivsforskning som en modern, metodiskt arbetande vetenskapsgren av internationell ryktbarhet. Förteckningen över den samlade produktionen ger också ett starkt intryck av konsekvensen och planmässigheten i Sigurd Erixons forskning, där i all mångsidigheten bebyggelsen, byggnadsskicket och den gamla bondekulturens sociala organisation från början klart avteckna sig som huvudtema. Den av Nordiska museets bibliotek och undervisningsavdelning utarbetade bibliografien har fått en högst originell utformning genom att den med interfolierade bilder och citat också ger en antydan av en biografi.

S. S.

RUT LIEDGREN: *Staffordshirefigurer.* Nordiska museet, Stockholm 1958. 127 s., ill. Pris kr 10:—.

Författaren redogör här för en grupp engelska 1700- och 1800-talsfigurer av lergods, som av geografiska och konsthistoriska skäl sammanföres under namnet Staffordshire. Figurerna härrör nämligen från en koloni av pottmakare bosatta i en rad tätt liggande byar i grevskapet Staffordshires nordvästra hörn. Här har man gjort brukskeramik

sedan medeltiden, men under 1700-talets första årtionden började man helt självständigt att även göra små figurer av lera.

Trots bokens lilla format är den full av roliga och lärorika fakta såväl om lerfigurerna som om europeiska porslinsfigurer överhuvud. Dessa spelade nämligen från 1750-talet till omkring 1840 en stor roll för Staffordshirefigurernas utformning. Senare hälften av boken ägnas åt skedet efter 1840, då en ny upplomstring av tillverkningen sätter in med massproduktion av image toys med stark inhemsk förankring i form och innehåll och av samma kynne som de tidigare 1700-talsfigurerna. Boken är alltså ett värdefullt tillskott till den sparsamma svenska litteraturen om keramik. Den är dessutom en till det yttre mycket tilltalande bok med sitt behändiga format, goda papper och vackra fotografier. Synd bara att bokens vackraste plansch — dessutom den enda i färg — förvisats till ett löst omslag.

ELF

Mickel Röv. Till svenska och med inledning av GUNNAR TILANDER. Natur och Kultur, Stockholm 1958. 134 s., 10 pl. Pris inb. kr 7: 50.

Med en energi, som är ägnad att väcka både häpnad och beundran fullföljer den berömda romanisten professor Gunnar Tilander sina betydelsefulla forskningar särskilt på den medeltida jaktlitteraturens och de spanska landskapslagarnas områden. Han har emellertid funnit tid också att till glädje för en bredare svensk publik till vårt språk översätta delar av det märkliga franska diktverket *Roman de Renard*, en annan av hans specialiteter. Några partier ha redan tidigare varit synliga i olika sammanhang, men de ha nu jämte andra blivit tryckta i en läcker liten volym, illustrerad med en fortlöpande följd av miniatyurer efter en handskrift från omkring 1400.

De översatta dikterna härröra i de flesta fall från 1100-talets andra hälft, såsom kan inhämtas av den även eljest mycket upplysande, om också kortfattade inledningen. För den kulturhistoriska forskningen har detta muntra och underfundiga djurepos sin särskilda betydelse genom de många värdefulla uppgifter som där ges om vardagliga förhållanden i den tidens Frankrike. Genom insiktsfulla anmärkningar har utg. i åtskilliga fall fäst uppmärksamheten på sådana ställen i de nu översatta dikterna och därvid även hänvisat till svenska paralleller.

G. B.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av ANDREAS LINDBLOM m. fl.	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av GUNNEL HAZELIUS-BERG	7:—
<i>Tapeter</i> av INGEMAR TUNANDER	9:—	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av JOSEF SJÖGREN	35:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av ERIK ANDRÉN	9: 50	<i>Vävskedsmakeri och hornslöjd</i> av FOLKE SVEDENFORS	7:—
<i>En bok om Tyresö</i> av A. LINDBLOM, S. WALLIN, S. KARLING, B. BOËTHIUS m. fl.	20:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Julita klosters godspolitik</i> av PER STENSLAND	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av ALLAN NILSSON	5:—
<i>Broderier</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	5:—	<i>Årets äring</i> av ALBERT ESKERÖD	15:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av REINHOLD OLSSON	10:—	<i>Leva i brukssambälle</i> av BJÖRN HALLERDT	12:—
<i>Pataholm</i> av MANNE HOFRÉN	12:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av ELIS SIDENBLADH	30:—
<i>Skottsbergiska gården i Karlshamn</i> av BENGT BENGISSON	9: 50	<i>Stjärnsundsuren</i> av STEN LUNDWALL ..	12:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av MANNE HOFRÉN	14:—	<i>Ur och urverk</i> av STEN LUNDWALL	18:—
<i>Flaskor och glas</i> av ELISA STEENBERG	9:—	<i>Rokokomöbler</i> av MARSHALL LAGERQUIST	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av ARVID BÄCKSTRÖM	15:—	<i>Herremansmöbler</i> av BRYNOLF HELLNER	3:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av SVANTE SVÄRDSTRÖM	18:—	<i>Allmogemöbler</i> av SIGFRID SVENSSON	3:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av BRYNOLF HELLNER	20:—	<i>Kistor</i> av GÖSTA VON SCHOULTZ	4:—
<i>Siagan och andra tröskeredskap</i> av DAG TROTZIG	12:—	<i>Svenska vävnadstekniker och mönstertyper</i> av E. VON WALTERSTORFF ...	18:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av GÖSTA BERG	10:—	<i>Tygtryck i Sverige före 1700</i> av INGEGERD HENSCHEN	12:—
<i>Rågöborna</i> av PER SÖDERBÄCK	12:—	<i>Folkdräkter</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	12:—
<i>Gränna</i> av SIGURD WALLIN	10:—	<i>Hallandsgårdar</i> av ALBERT SANDKLEF	28:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleålvos källsjöar</i> av ERNST MANKER	45:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	16:—
		<i>Prästgårdsminnen</i> av LARS-GABRIEL ANDERSSON	10:—

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund
utgivna genom Sällskapet Folkkultur. Nr 3.

NORDEN OCH KONTINENTEN

Föredrag och diskussion vid Trettonde nordiska folklivs- och folkminnesforsskarmötet i Lund 1957.

Mit deutschen Zusammenfassungen.

Innehåll:

Martin P. Nilsson: *Sakralt och profant.*

Marta Hoffmann: *Problemer kring flamskvevningen i Norden.*

Den fyrsidiga gården. Med inlägg av bl. a. Sigurd Erixon, Svend Jespersen, Toivo Vuorela, Rigmor Frimanslund, Albert Eskeröd.

Kyrkan och de folkliga årsfesterna. Med inlägg av bl. a. Kjell Bondevik, Henning Henningsen, Kustaa Vilkuna, Carl-Martin Edsman, Hilding Pleijel.

Hantverket som kulturförmedlare mellan Norden och Europa. Med inlägg av bl. a. Helge Søgaaard, Nils Cleve, Hilmar Stigum, Allan Nilson.

Sägner om den första kyrkplatsen och Finnsägner. Med inlägg av bl. a. Dag Strömbäck, Sigfrid Svensson, Olav Bö, Waldemar Liungman.

208 sidor. Pris kr 16:00. Medlemmar i Föreningen för svensk kulturhistoria och Sällskapet Folkkultur erhålla boken för kr 12:00 portofritt från Sällskapet Folkkultur, Finngatan 8, Lund, vid samtidig rekvisition och inbetalning å Sällskapets postgironummer 177569.